

Inspectie van het Onderwijs
*Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap*

Omslag in taal

Voorwoord

Veel taalzwakke scholen werken aan verbetering van hun taalonderwijs. Ook scholen waar de taalresultaten op een goed niveau liggen, willen zich vaak verder verbeteren. De Inspectie van het Onderwijs juicht dat toe. Want goed taalonderwijs leidt tot betere taalprestaties. Vooral het didactisch handelen maakt het verschil. Dat bleek uit inspectieonderzoek naar het taalonderwijs op taalzwakke en taalsterke scholen (2009).

In *Omslag in Taal* portretteert de inspectie tien basisscholen die hun taalonderwijs met succes hebben verbeterd. Deze scholen zijn een kleine selectie uit de grote verscheidenheid aan basisscholen. Het zijn grote en kleine scholen, in de stad en op het platteland, met leerlingen met een niet-Nederlandstalige achtergrond en met kinderen van hoogopgeleide ouders, met een scala aan taalonderdelen: lezen, woordenschat, schrijven (stellen), leesbeleving en mondelinge communicatie.

In de portretten laat de inspectie de scholen zelf aan het woord. Leerkrachten, intern begeleiders, taalcoördinatoren en directieleden vertellen over hun verbeterproces. Het gaat hierbij niet om ingewikkelde veranderprocessen. De scholen voeren de gewone dingen goed uit: een instructiemodel consequent toepassen, de taalmethode optimaal benutten, de lestijd efficiënt gebruiken. Vaak zijn het benaderingen waarvan bekend of aangetoond is dat ze in de praktijk ook écht werken. Veel scholen zetten daarna de stap om specifieke vakdidactische vaardigheden te verbeteren, zoals *modeling*, woordenschatdidactiek en schrijfdidactiek. Daarnaast focussen alle scholen op resultaat: ze werken opbrengstgericht. Dit betekent dat ze de toetsresultaten analyseren, doelen stellen en hoge verwachtingen hebben van leerlingen.

Ieder portret kent een vaste opbouw. Eerst komt de aanleiding voor de omslag aan bod, vervolgens de interventies die zijn uitgevoerd en daarna de resultaten en de borging. Ten slotte licht de inspectie twee onderwerpen uit die in het portret aan de orde zijn gekomen. Wilt u meer zien van de scholen? Bekijk dan de filmpjes op www.onderwijsinspectie.nl.

Over iedere school zou een hele publicatie op zich te maken zijn. De inspectie moest helaas keuzes maken. Uit de beschrijvingen mag dan ook niet worden afgeleid dat de door de school genoemde benaderingen, methoden en materialen de voorkeur van de inspectie hebben.

De inspectie hoopt dat deze publicatie een bron van inspiratie voor scholen mag zijn.

De hoofdinspecteur primair onderwijs en expertisecentra,

Leon Henkens
januari 2011

Lukasschool <i>Utrecht</i>	
Meer kansen met een rijke woordenschat	7
Jan Ligthartschool <i>Veldhoven</i>	
Over een andere boeg	17
De Biëncorf <i>Oosterhout</i>	
Samen opnieuw beginnen	27
De Driesprong <i>Nieuwlande</i>	
Planmatig werken in een taalrijke omgeving	37
De Regenboog <i>Hellevoetsluis</i>	
De lat hoger leggen	47
El Habib <i>Maastricht</i>	
Gewoon goed onderwijs is niet genoeg	57
De Dam <i>Lemmer</i>	
Een stevige basis voor leesplezier	67
Emmausschool <i>Rotterdam</i>	
Verder op een goed fundament	77
De Zuidwester <i>Volendam</i>	
Hard werken loont	87
De Ommelander <i>Arnhem</i>	
De gewone dingen goed doen	97

380 leerlingen
21 groepen
37 leerkrachten
Protestants-christelijk
Schoolgroep 7

Lukasschool
Utrecht

Meer kansen met een rijke woordenschat

Jan Bak - directeur
Paul Stassen - taalcoördinator

*woordenschat • geletterdheid in groep 1/2 •
schakelklas • technisch lezen • rol van de taal-
coördinator*

‘Als je er voor gaat, levert het ook wat op!’ Jan Bak

Aanleiding

Op de Lukasschool in de Utrechtse wijk Kanaleneiland heeft 98 procent van de leerlingen een Marokkaanse of Turkse achtergrond. Een groot deel van de ouders van nieuwe leerlingen is analfabeet. Sommige kleuters zijn aan het begin van groep 1 nauwelijks aanspreekbaar. Het aantal kinderen dat naar de voorschool gaat stijgt weliswaar, maar dat is nog geen garantie voor een goede taalvaardigheid. Taalcoördinator Paul Stassen: ‘Taal was altijd al een aandachtspunt op onze school. We zijn er pas echt voortvarend mee aan de slag gegaan toen bleek dat de resultaten in groep 3 erg achterbleven. Twee derde van de leerlingen had aan het eind van groep 3 niet het niveau dat nodig is voor groep 4. Met name op het onderdeel technisch lezen waren onze scores erg zwak.’

Interventies

In het kader van het Utrechtse taalproject *Taal Centraal* gaat de Lukasschool aan de slag met de verbetering van het taalonderwijs in groep 1 tot en met 5. Het is een brede aanpak, die inhoudelijke en organisatorische interventies kent.

Inhoudelijk:

- ,gericht aanbod voor fonemisch , , bewustzijn en letterkennis in groep 1/2
- , correct, vlot en vloeiend lezen vanaf , groep 3
- , in alle groepen gericht aanbod , , voor woordenschat via woordclusters

Organisatorisch:

- , aanstellen taalcoördinator,
- , introduceren schakelklas 3+,
- , trainen van leerkrachten,

Taalcoördinator

Taalcoördinator Paul Stassen werkt samen met de directie, intern begeleiders en onder- en bovenbouwcoördinatoren. 'Ik let op de resultaten, bepaal samen met de intern begeleiders de toetsmomenten en plan besprekingen over de toetsresultaten. We bekijken die over een langere periode en weten zo waar we staan, waar we vandaan komen en waar we naartoe willen. Zo verbinden we de verbeteringen in het onderwijsleerproces direct met het effect ervan op de resultaten.'

De taalcoördinator zorgt ook voor praktische instrumenten waar leerkrachten mee aan de slag kunnen, zoals plannings. Paul Stassen positioneert zichzelf nadrukkelijk naast de leerkrachten. 'Ik probeer ervoor te zorgen dat de leerkrachten vertrouwen in zichzelf hebben. Mijn rol is vooral hen beter te

maken en verder te brengen. Ik ondersteun hen, kijk samen waar ze tegenaan lopen en wat we daar aan kunnen doen. Ik voer geen controles uit en dat geeft vertrouwen.'

Planmatig werken in groep 1/2

In de kleutergroepen werken de leerkrachten heel gericht met een aantal programma's, waaronder *Ik & Ko*. Daarin is veel aandacht voor woordenschat, maar ook mondelinge taalvaardigheid, beginnende geletterdheid en taalbeschouwing komen aan bod. Hoofdpersoon Ko is als pop aanwezig in de klas en maakt van alles mee. De kleuters werken aan verschillende thema's en breiden zo spelenderwijs hun woordenschat uit.

Om ervoor te zorgen dat alle tussendoelen systematisch en evenwichtig aan bod komen en alle leerkrachten in

'Twee derde van de leerlingen had aan het eind van groep 3 niet het taalniveau dat nodig is voor groep 4.' Paul Stassen

de kleutergroepen dat op dezelfde manier doen, heeft de Lukasschool een jaarplanning opgesteld voor het werken met *Ik & Ko*. Naast dit programma werkt de school met extra woordclusters die samenhangen met de woorden uit *Ik & Ko*. Per week staan minimaal drie woordclusters op het programma. Zo breiden de leerlingen hun woordenschat in korte tijd flink uit. Deze extra aandacht voor woordenschat loopt door in de volgende leerjaren.

Fonemisch bewustzijn

Om de kleuters in groep 3 een optimale leesstart te geven, werkt de school heel gericht aan de ontwikkeling van het 'fonemisch bewustzijn'. Dit is het bewustzijn dat woorden uit afzonderlijke klanken bestaan. Een goed ontwikkeld fonemisch bewustzijn is gunstig voor leren lezen.

Net als bij de woordenschat heeft het team ook dit aspect van het leerstofaanbod goed gepland. De kleuters werken met een bestaand programma (CPS: map *Fonemisch bewustzijn*) en met de *Klankkast*. De *Klankkast* bevat voorwerpen waarmee kleuters op een speelse manier verschillende klanken leren te onderscheiden en ze leren in groep 2 al verschillende letters.

Schakelklas 3+

De Lukasschool introduceert een schakelklas voor leerlingen die in vergelijking met leeftijdgenootjes onvoldoende taalvaardig zijn. Vooral het fonemisch bewustzijn en de woordenschat zijn nog niet op peil. Deze klas wordt 'groep 3+' genoemd. De groep is klein en , het taal- en leesonderwijs is intensief. De woordenschatdidactiek is gebaseerd op de viertaktaanpak.

Aan het eind van het schooljaar moeten de leerlingen van 3+ op het gewenste niveau , zijn, zodat ze kunnen doorstromen naar groep 4. De school slaagt daar vrijwel altijd in. Jan Bak: 'De ondersteuning door ouders is hard nodig om de inspanningen van groep 3+ ook echt succesvol te laten , zijn. We laten de ouders een contract ondertekenen, waarin ze toezeggen het leerproces van hun zoon of dochter zo goed mogelijk te ondersteunen. Om hen daarbij te helpen, heeft het ROC een cursus ontwikkeld over onderwijsondersteunend gedrag.'

Woordenschat én lezen

De Lukasschool doet er alles aan om de woordenschat op een behoorlijk peil te krijgen. In alle lessen werken de leerkrachten met woordclusters en passen zoveel mogelijk de didactiek rond semantiseren en consolideren toe. Maar het team weet ook dat de woordenschat vergroot kan worden door veel te lezen. Leesbevordering is één van de verbeterthema's voor 2009/2010 en 2010/2011.

Blij met schoolbibliotheek

Op dit moment wordt de laatste hand gelegd aan een nieuwe schoolbibliotheek. Omdat veel leerlingen een grote honger hebben naar 'de wereld', bestaat de collectie voor de helft uit informatieve boeken. 'Met de schoolbibliotheek willen we het leesplezier stimuleren', vertelt Jan Bak. 'Iedere leerling heeft bovendien een pasje voor de wijkbibliotheek.'

‘We verbinden de verbeteringen in het onderwijsleerproces direct met het effect ervan op de resultaten.’

Paul Stassen

Wij denken dat als de leesvaardigheid op een goed niveau is, leerlingen ook meer plezier beleven aan lezen. Niet andersom: eerst plezier kweken en dan aan het niveau gaan werken.’

Resultaten

Al snel blijkt dat de resultaten vooruit gaan. Leerkrachten merken dat: ‘Leerlingen komen heel anders binnen in groep 2 en 3. Ze kennen meer letters en hun fonemisch bewustzijn is goed ontwikkeld.’

Met sprongen vooruit

Een paar jaar geleden scoorde slechts 65 procent van de leerlingen een A, B of C op de kleutertoets. Nu is dat 100 procent. Ook op de toets voor het fonemisch bewustzijn scoort de school nu 100 procent.

In groep 3 en 4 zijn de effecten van de interventies ook zichtbaar. Aan het eind van groep 3 beheerst nu 87 procent van de leerlingen minimaal AVI-2, in 2007 was dat nog maar 36 procent. Aan het einde van groep 4 scoort 86 procent minimaal AVI-5. Het percentage D- en E-leerlingen is gedaald van 37 procent naar 18 procent.

Borging

Hoe zorgt de Lukasschool ervoor dat de positieve resultaten blijvend zijn? Volgens Paul Stassen is successen vieren belangrijk. 'We bespreken de resultaten van de leerlingen met elkaar. Zo zien we gezamenlijk de vooruitgang: kijk eens wat we hebben bereikt! We leggen vooral de nadruk op wat goed gaat. Zo krijgen we langzaam de bevestiging dat het gaat lukken.'

Hoge verwachtingen houden

In gesprekken met de leerkrachten over de toetsresultaten let hij erop dat ze hoge verwachtingen blijven houden. 'Het gedrag van de leerkracht in de klas kan daadwerkelijk de resultaten van de leerlingen beïnvloeden.' Paul Stassen zorgt, naast sturen op resultaat, voor ondersteuning van leerkrachten. Hij zit regelmatig in de klas en geeft de leerkracht feedback. Zo houdt hij zicht op wat er in de les gebeurt.

De school zorgt ervoor dat nieuwe leerkrachten goed worden ingewerkt en gecoacht, zodat ze de woordenschatdidactiek optimaal kunnen hanteren.

De taalcoördinator houdt onderwijsontwikkelingen bij, volgt studiedagen en bezoekt netwerkbijeenkomsten. 'De kennis die ik daar opdoe, probeer ik te vertalen naar handreikingen waar leerkrachten mee aan de slag kunnen.'

Succesfactoren

- ✓ Hoge verwachtingen hebben van leerlingen
- ✓ Gericht aanbod voor fonemisch bewustzijn en woordenschat
- ✓ Taal- en leesmethode aanvullen met woordenschatonderwijs
- ✓ Taalcoördinator aanstellen
- ✓ Planmatig werken met behulp van jaar- en weekplanningen
- ✓ Nieuwe leerkrachten goed inwerken
- ✓ Ondersteuning van leerkrachten in en buiten de klas

*‘Successen vieren
is belangrijk. We
staan samen stil
bij wat we hebben
bereikt.’*

Paul Stassen

Uitgelicht

Afstemming van het onderwijs

Bij een kwaliteitsonderzoek beoordeelt de Inspectie van het Onderwijs de wijze waarop een school rekening houdt met de onderwijsbehoeften van leerlingen. In het waarderingskader staan enkele indicatoren hierover. Eén daarvan gaat over de kennis van de leerlingenpopulatie (indicator 9.1). Een school moet kennis hebben van de onderwijsbehoeften van haar leerlingen. Dit is noodzakelijk om beredeneerde keuzes te kunnen maken voor de inrichting van het onderwijs.

Een school met veel leerlingen met een niet-Nederlandstalige achtergrond moet vaak extra investeren in de talige ontwikkeling van de leerlingen. Een school met een toename van leerlingen met hulpvragen op het gebied van de sociale ontwikkeling moet mogelijk gericht werken aan de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Analyse van de leerlingenpopulatie kan leiden tot keuzes op het gebied van leerstofaanbod, onderwijstijd of het gebruik van een specifiek instructie- of differentiatie-model.

Meer informatie: Inspectie van het Onderwijs (2009). *Toezichtkader 2009. Primair onderwijs – voortgezet onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Gerichte aandacht voor klanken en letters in groep 1 en 2

In de brochure 'Iedereen kan leren lezen' van de Inspectie van het Onderwijs geven leesdeskundigen hun visie op goed onderwijs in technisch lezen. Zo stimuleert gerichte aandacht voor klanken en letters in groep 1/2 de ontwikkeling van de geletterdheid van kinderen.

Bij leren lezen spelen bepaalde fonologische vaardigheden een rol, zoals auditieve analyse en synthese en letterkennis. Gerichte aandacht voor fonologische vaardigheden biedt leerlingen een voorsprong bij het aanvankelijk lezen in groep 3. Daarnaast blijkt dat letterkennis een belangrijke voorspeller is voor leessucces.

Fonologische vaardigheden komen het beste tot ontwikkeling in speelse en natuurlijke activiteiten in een functionele context. In oefeningen en spelletjes dienen gesproken en geschreven taal, klanken en letters altijd tegelijkertijd aangeboden te worden. Leerlingen leren daardoor, naast de auditieve vorm (de klank), meteen de visuele vorm (het woord, de letter).

Meer informatie: Inspectie van het Onderwijs (2006). *Iedereen kan leren lezen*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

257 leerlingen

12 groepen

16 leerkrachten

Rooms-katholiek

Schoolgroep 2

Jan Ligthartschool
Veldhoven

Over een andere boeg

Anouk van den Hurk - directeur
Maria Bogaerts - monitor leerlijn taal en lid MT

*invoeren nieuwe taalmethode · schrijven van
teksten · ander organisatiemodel · convergente
differentiatie*

‘Ik wist niet dat er zo veel in die kinderen zat!’

Paula Rijkers, leerkracht

Aanleiding

Toen Anouk van den Hurk directeur werd, was de Jan Ligthartschool al twee jaar bezig met veranderen en verbeteren. Om de leerlingen zo goed mogelijk op hun eigen niveau les te geven, waren ze ingedeeld in niveaugroepen. Daar kregen ze op hun eigen niveau taal-, reken- of leesles. Zo kon het voorkomen dat zwakke leerlingen uit groep 6 in een niveaugroep zaten met sterke leerlingen uit groep 4.

Voor de leerkrachten betekende de niveaugroepen dat zij op één dag tot wel negentig leerlingen voorbij zagen komen. Een relatie met hen opbouwen en hun ontwikkeling in een breder perspectief zien, was bijna niet mogelijk. Dit systeem had nog een aantal andere nadelen. Het onderwijs had meer een ‘volgend’ dan een ‘leidend’ karakter.

Er waren geen duidelijke streefdoelen, leerkrachten maakten grotendeels zelf hun aanbod en de leerlijnen waren lang niet altijd helder. Het aanbod was fragmentarisch en er was te weinig aandacht voor de resultaten van deze manier van werken. Ondanks alle inspanningen om het onderwijs af te stemmen op de verschillen tussen de leerlingen, werden de resultaten alleen maar slechter. Vooral de taalresultaten gingen hard achteruit.

Het oordeel van de inspectie

Inmiddels werd de school door de inspectie als zeer zwak beoordeeld. De school kreeg geïntensiveerd toezicht met voortgangsgesprekken. Anouk van den Hurk vertelt over een gesprek met de inspectie: ‘De inspectie was zeer bezorgd over de voortgang. De verbetering stagneerde.’

We hadden nog maar één jaar om ons onderwijs op een acceptabel niveau te krijgen. Ouders werden onrustig, leerkrachten raakten gefrustreerd. Ze waren al zo lang bezig om goed naar leerlingen te kijken en alle leerstof niveaugericht aan te bieden, maar verbetering bleef uit. Eigenlijk was het resultaat van deze aanpak dat de leerlingen pedagogisch en didactisch verwaarloosd werden...'

Interventies

Anouk van den Hurk: 'Na het inspectiebezoek besloten we dat het radicaal anders moest. Meer vraaggestuurd werken zou onze school niet vooruit helpen. Samen met het MT heb ik een koers uitgestippeld, duidelijke doelen gesteld en een plan gemaakt. Een hele duidelijke top-down benadering.

De eerste reactie van het team was terughoudend; zij hadden het idee dat ze hun onderwijs al goed afstemden op de leerlingen. 'Alweer een verandering', werd er gezocht.'

Maar het roer op de Jan Ligthartschool gaat flink om. De belangrijkste interventies zijn:

- ,differentiatie binnen de eigen groep
- ,nieuwe taalmethode invoeren
- ,werken met personal coaches

Niveaugroepen loslaten

Het MT besluit de niveaugroepen los te laten. Leerlingen krijgen de instructie voor taal, lezen en rekenen weer in de eigen groep. Om de opgelopen achterstand in te halen heeft het MT gedurende een aantal maanden gezorgd voor extra ondersteuning.

'Op maandag besloot ik dat de omslag NU moest komen.' Anouk van den Hurk

Verder investeren de directie en het team in het verbeteren van het klassenmanagement. Door gezamenlijke regels en afspraken creëert de school een heldere structuur en meer effectieve leertijd.

Ander differentiatie-model

Na jarenlang in niveaugroepen gewerkt te hebben, kiest de school voor een ander differentiatie-model: het ABC-model. Hiermee hebben snelle en gemiddelde leerlingen na de instructie de gelegenheid om individueel of in tweetallen zelfstandig te werken, terwijl zwakkere leerlingen bij de leerkracht aanschuiven voor extra instructie. Het ABC-model wordt in alle groepen en bij bijna alle vakken toegepast. De leerkracht heeft nu overzicht en een duidelijk beeld van de groep, weet welke leerdoelen centraal staan en kan zich daar beter op richten. De school werkt met streefdoelen en het MT analyseert de prestaties van de groepen. De resultaten van elke groep worden twee keer per jaar met de leerkracht besproken aan de hand van deze streefdoelen.

Nieuwe taalmethode

De school heeft, naast organisatorische veranderingen, ook het leerstofaanbod voor taal veranderd. De taalresultaten waren erg zwak en de methode werd nauwelijks nog systematisch gebruikt. De Jan Ligthart kiest voor een nieuwe taalmethode. Het team en de directie kiezen ervoor om de methode meteen geheel te gaan gebruiken, maar de

leerlijnen en de didactiek van de verschillende taaldomeinen zijn zo belangrijk dat daar afzonderlijk aandacht aan wordt besteed. De school besluit om te beginnen met het onderdeel 'schrijven van teksten'. Niet alleen omdat dit een lastig onderdeel is, maar ook omdat het schrijfonderwijs in het verleden onvoldoende aandacht kreeg, terwijl het een wezenlijk onderdeel is van het taalonderwijs. Een externe deskundige schoolt het team in de opbouw en het gebruik van de methode.

Personal coaches

Maria Bogaerts: 'Het aanstellen van vier personal coaches is een heel belangrijke interventie geweest. Personal coaches zijn ervaren leerkrachten die collega's begeleiden en ondersteunen. De coaches plannen op gezette tijden klassenobservaties. Ze geven de leerkracht feedback op hun les, met name over de toepassing van het vijf-fasenmodel bij het schrijven. We maken video-opnames en delen goede voorbeelden met de rest van het team.'

Resultaten

Eén van de eerste effecten van de ingezette veranderingen is rust. Dankzij de heldere structuur in de groep weten de leerlingen beter waar ze aan toe zijn. Ze hechten zich aan de leerkracht, die ze nu de hele dag zien in plaats van af en toe een uurtje. Afspraken en regels worden beter nageleefd en er ontstaat een groepsgevoel.

*'Kinderen geven zelf
aan dat het goed gaat
op school; ouders zien
hun zelfvertrouwen
groeien.'* Maria Bogaerts

Onwerkelijk

Al na zes weken zien leerkrachten de leerprestaties vooruit gaan. De verbazing over het effect van de organisatorische veranderingen is groot. De feiten liegen er dan ook niet om: de Cito Eindtoets van het daaropvolgende schooljaar is nog nooit zo goed gemaakt. Ook de tussenopbrengsten van de Cito LVS-toetsen laten een positieve trend zien.

De niveauverschillen, ooit de aanleiding om met niveaugroepen te werken, lijken met de nieuwe (differentiatie)aanpak juist minder groot te worden. En hoewel harde bewijzen nog ontbreken, hebben de leerkrachten de indruk dat de uitvoering van de schrijfp opdrachten verbeterd is. Ook de inspectie is tevreden; inmiddels heeft de school weer een basisarrangement.

Borging

Cruciaal voor de geslaagde implementatie van de verandering is dat, tegelijk met het uitzetten van een duidelijke koers in organisatie en methode, het MT investeert in de ondersteuning van de leerkrachten: 'We besloten er samen voor te gaan en met deze aanpak lukt dat'.

'Die persoonlijke ondersteuning van leerkrachten is essentieel om de verandering te laten bekliven,' vinden Anouk van den Hurk en Maria Bogaerts. Welke ondersteuning heb *jij* nodig om kwalitatief goed onderwijs te bieden? Dat is de kernvraag.' Leerkrachten gaan hiermee aan de slag, soms samen met hun personal coach.

De school volgt haar leerkrachten ook in de klas, om te zien of ze werken volgens de ingezette koers. Maria Bogaerts: 'Ze moeten bijvoorbeeld de leerlijn 'schrijven van teksten' uit de methode volgen. Als ze een andere invulling willen geven aan een les, overleggen ze dat met hun coach. Op deze manier borgen we de kwaliteit van het onderwijs.' Daarnaast ontwikkelt de school een kijkwijzer voor klassenconsultaties, zodat het voor iedereen duidelijk is aan welke richtlijnen het onderwijs moet voldoen.

Al met al kijkt de Jan Ligthart, veel meer dan voorheen, naar de resultaten. Anouk van den Hurk: 'Dit zullen we blijven doen om een eventuele terugval in kwaliteit op tijd te ontdekken.'

Succesfactoren

- √ Duidelijke koers en heldere structuur in organisatie
- √ Investeren in de deskundigheid van de leerkracht
- √ Persoonlijke begeleiding van leerkrachten op de werkvloer
- √ Stevige invoering van een methode
- √ Convergente differentiatie

*‘De bron van
het succes?
Zonder twijfel de
ondersteuning
van leerkrachten
en helderheid in
koers.’* Anouk van den Hurk

Uitgelicht

Planmatig invoeren (taal)methode

Scholen dienen op een planmatige manier aan hun onderwijsontwikkeling te werken en moeten kwaliteitsverbetering borgen.

Dat geldt ook voor de invoering van een nieuwe (taal)methode.

Een goede methode kiezen is belangrijk.

Maar dit betekent niet dat leerkrachten de mogelijkheden ervan al optimaal kunnen benutten. Ook de invoering verdient dus de nodige aandacht:

- , maak afspraken over het gebruik van , de methode (leerstofplanning, gebruik toetsen)
- , bevorder de deskundigheid van , leerkrachten (theorie achter de methode en (didactische) uitwerking
- , borg de afgesproken werkwijzen,

Leerkrachten moeten daarnaast over voldoende vaardigheden beschikken om de didactische uitwerking goed in praktijk te brengen. Een goede ondersteuning hierbij kan bijvoorbeeld bestaan uit het geven van feedback na een klassenbezoek en door in het team aanpakken en strategieën te oefenen.

Meer informatie: Inspectie van het Onderwijs (2009). *Toezichtkader 2009. Primair onderwijs – voortgezet onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Didactiek van het schrijven

De Jan Ligthartschool gebruikt de schrijfdidactiek van het vijffasenmodel:

1. Leerlingen worden voorbereid op de schrijfoopdracht en krijgen input over het onderwerp.
2. De leerkracht formuleert een duidelijke opdracht: waar moet de tekst aan voldoen en voor wie wordt die geschreven?
3. Zwakke(re) leerlingen krijgen hulp van de leerkracht en/of medeleerlingen. Vaak helpt het om een idee eerst mondeling te verwoorden.
4. Leerlingen gaan in tweetallen of kleine groepjes na of de tekst voldoet aan de opdracht (peer-response). Ze lezen elkaars tekst en doen verbeteringsuggesties. Daarna herschrijft de leerling de tekst.
5. Leerlingen leggen de laatste hand aan hun tekst en publiceren deze. De tekst mag geen spelfouten bevatten en moet er qua lay-out verzorgd uitzien.

Meer informatie: Tjalling Brouwer (2010). *Schrijfonderwijs. Tijdschrift Taal*, jaargang 1, nummer 2, p. 21-28.
Inspectie van het Onderwijs (2011). *De kwaliteit van het onderwijs in het schrijven van teksten*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

230 leerlingen

10 groepen

17 leerkrachten

Rooms-katholiek

Schoolgroep 5

De Biëncorf
Oosterhout

Samen opnieuw beginnen

Paul van der Mede - locatiedirecteur
Wilma Buster - intern begeleider en taalcoördinator

*woordenschat · technische leesvaardigheid ·
leerstofaanbod in groep 1/2 · begrijpend
lezen · leesplezier*

‘Ik vind aardrijkskunde nu makkelijker, want ik weet de woorden al.’ Steff, 11 jaar

Aanleiding

De Biëncorf in Oosterhout is een middelgrote basisschool in een gemêleerde woonwijk. Ongeveer de helft van de leerlingen heeft een allochtone achtergrond. Er zijn leerlingen van Turkse en Marokkaanse komaf, maar ook kinderen uit Somalië, Polen, Wit-Rusland en voormalig Joegoslavië. De school is een levendige mix van culturen.

Negatieve trend

Al jaren scoorden lezen en wereldoriëntatie volgens de Cito-toetsen rond de 60 procent. Dat is veel te laag. Vooral de resultaten van technisch lezen vielen erg tegen. In 2006 zakten de resultaten nog verder. Toch kwam het oordeel ‘zwak’ van de Inspectie van het Onderwijs hard aan. Leerkrachten hadden zich met toewijding ingezet voor betere resultaten, maar dit had niet het gewenste effect.

Hoe moest het verder? De Biëncorf stelde een plan van aanpak op. Er werd meer tijd ingeroosterd voor taal. De school schafte voor de kleutergroepen het programma *Schatkist* aan en voerde tegelijk een kleutervolgsysteem in (*Kijk*). Ook kwam er een methode voor technisch lezen: *Estafette*.

‘Dat was de situatie die ik in augustus 2007 aantrof’, vertelt Paul van der Mede, locatiedirecteur van De Biëncorf. Wilma Buster, intern begeleider en taalcoördinator, was enkele maanden eerder aangesteld.

Ontwikkelingsgericht onderwijs

De school werkte tot de komst van de nieuwe directeur en intern begeleider met ontwikkelingsgericht onderwijs (OGO). ‘Ik ben absoluut niet tegen OGO’, zegt Paul van der Mede, ‘maar het werkte niet op onze school.

Als je als leerkracht vanuit de ontwikkeling van het kind en zonder methode werkt, moet je veel ervaring, inzicht en tijd bezitten om je instructie goed in elkaar te kunnen zetten. In de onderbouw ging dat wel, maar in de bovenbouw lukte dat onvoldoende. De leerkrachten werkten hard, maar de resultaten gingen steeds verder achteruit.'

Interventies

Paul van der Mede en Wilma Buster kiezen ervoor om het team actief mee te nemen in de nieuwe ontwikkelingen. Samen met de leerkrachten werken ze de schoolvisie opnieuw uit en besteden ze aandacht aan een goede implementatie van *Schatkist* en *Kijk*. Het taalonderwijs krijgt prioriteit, vanwege de invloed van het leesniveau op de leeropbrengsten bij de andere vakken. Samen komt de Biëncorf tot vier speerpunten: woordenschat en kennis van de wereld, technisch lezen, begrijpend

lezen en leesplezier. Ondertussen laten ze het ontwikkelingsgerichte onderwijs los.

Woorden uitbeelden en uitleggen

De kern van het nieuwe woordenschat-onderwijs is 'de betekenis van nieuwe woorden uitleggen en uitbeelden', één van de didactische principes uit de methode *Met woorden in de weer*. Juf Nicole van der Groen past dit toe: 'Ik leg woorden meerdere malen uit, in dezelfde bewoordingen. Daarna laat ik ze zien. De woorden 'polder' en 'dijk' toon ik door een dijk te bouwen in een bak met zand en water en te laten zien hoe een polder wordt gecreëerd. Ik vraag de kinderen om 'net alsof' mee te graven en pompen. Veel woorden kun je op een of andere manier uitbeelden.'

'Het is belangrijk dat je niet voor je team uitrent. Je zit allemaal in dezelfde trein.' Paul van der Mede

De leerkracht zorgt ervoor dat een nieuw woord zo'n zeven keer terugkomt voordat een nieuw woordcluster geïntroduceerd wordt. Een woordcluster is een groep woorden met een bepaald betekenisverband (koffer, reiziger, op vakantie). Leerkrachten bouwen zelf woordclusters op vanuit *Schatkist*, de dagelijkse actualiteit en de beleving van het kind. Woordclusters kunnen ook uit de zaakvakken komen. Het team probeert in alle vakken op deze manier aandacht te besteden aan de vergroting van de woordenschat. Van elke les kan een woordleersituatie worden gemaakt.

Begrijpend lezen bij andere vakken

De zoektocht naar een geschikte methode voor begrijpend lezen levert *Nieuwsbegrip* op. In 2007 is dat nog geen volledige methode. Daarom gebruikt de Biëncorf aanvullende teksten om de kerndoelen te kunnen bereiken. *Nieuwsbegrip* sluit volgens de school aan bij de dagelijkse actualiteit van de kinderen en biedt tevens een aantal overzichtelijke leesstrategieën. Leerlingen vinden het leuk om met actuele onderwerpen bezig te zijn en gaan zelf op zoek naar meer informatie. In het Jeugdjournaal, de krant en in bibliotheekboeken; overal komen ze de geleerde woorden tegen.

Een tweede opvallende keuze is het integreren van begrijpend lezen en woordenschat in het zaakvakkenonderwijs.

Als leerlingen moeilijke woorden uit de tekst van een aardrijkskundeles vooraf goed begrijpen, dan kan de leerkracht tijdens de les ingaan op de inhoud. Daarnaast moedigen de leerkrachten leerlingen aan om de leesstrategieën uit *Nieuwsbegrip* ook in andere lessen toe te passen.

De leerkracht geeft bij begrijpend lezen en in de zaakvakkenlessen instructie in de leesstrategieën. Dit gebeurt door hardop te denken, de leesstrategieën voor te doen en zelf toe te passen. Dat doen de leerkrachten ook bij de strategieën voor woordenschat: 'De dijk heeft een deel van de zee afgesloten', denkt juf Nicole van der Groen hardop, '...de dijk...afgesloten...afsluiten....' Ze wordt onderbroken door Ikra, die verrast uitroept dat de Afsluitdijk misschien daarom wel de Afsluitdijk heet.

Voor-koor-door lezen

De school past ook een principe uit het technisch lezen toe bij de zaakvakken: voor-koor-door lezen. De leerkracht leest de tekst zelf hardop voor, vervolgens lezen de leerlingen de tekst samen hardop en daarna lezen ze de tekst individueel. Juf Nicole: 'De leerlingen weten inmiddels dat een tekst op deze manier meestal vanzelf duidelijker wordt en hoeven niet meteen hun vinger op te steken als ze iets niet snappen. Dat geeft rust en zelfvertrouwen.'

‘Uitleggen en veel herhalen, de kinderen begrippen zelf laten uitbeelden en daarna verder uitbreiden.’

Nicole van der Groen, leerkracht

Resultaten

Paul van der Mede: ‘We zijn een ingrijpende verandering aangegaan en vroegen ons af: slaan de keuzes die we als school maken eigenlijk wel aan bij onze leerlingen?’ Om hier achter te komen, bevroeg de school de leerlingen onder meer over de werkvormen, het boekenaanbod, de werkbladen en de leesbeleving. Paul van der Mede: ‘Over het totaalbeeld kunnen we tevreden zijn. De interventies die we hebben doorgevoerd slaan gelukkig ook aan bij de leerlingen.’ De uitslag laat ook enkele aandachtspunten zien. Zo vinden leerlingen de teksten van de aanpak voor begrijpend lezen interessant, maar de werkbladen slaan niet aan. Het plezier in lezen neemt toe en bij technisch lezen zijn ze positief over het samen oefenen, maar de teksten vinden ze minder interessant. ‘Mooie aanknopingspunten voor verdere verbetering’, aldus Wilma Buster.

Betere opbrengsten

Met name op gebied van begrijpend lezen zijn de resultaten op de Cito Eindtoets flink gestegen. Haalde de school in het verleden met moeite 60 procent goed beantwoorde vragen, de laatste twee jaren ligt dit steeds rond de 75 procent. Op de Biëncorf zijn ze blij met deze resultaten, maar nog lang niet tevreden. ‘Vooral woordenschat blijft lastig, maar het is al veel beter dan het was. We gaan door met hoog inzetten en verbeteren.’

Borging

De directie van de Biëncorf heeft een jaarcyclus opgezet die bestaat uit doelen bepalen voor het aankomende schooljaar, studiedagen organiseren en evalueren van het bereikte resultaat. Afspraken komen in de klassenmap terecht en de taalcoördinator let op het nakomen ervan. Ook zijn er regelmatig bouwvergaderingen, waarin de leerkrachten resultaten en ervaringen uitwisselen. Lesmateriaal wordt systematisch opgeslagen, zodat een ander het gemakkelijk kan hergebruiken.

Paul van der Mede: 'Het grootste verschil met een paar jaar geleden is dat we nu écht samenwerken. We delen onze ervaringen met het hele team, ook als het tegenzit. We vieren goede resultaten en lopen samen op. Dat werkt erg motiverend.'

Succesfactoren

- √ Doorlopende aandacht voor implementatie
- √ De leerkracht denkt hardop en doet voor (*modeling*)
- √ Woordenschat en begrijpend lezen integreren in de zaakvakken
- √ Woordenclusters sluiten aan bij de actualiteit en de zaakvakken
- √ Samen het belang van verbetering inzien

*‘De omslag die we
gemaakt hebben
was gewaagd en
ik ben trots dat het
écht werkt.’* Wilma Buster

Uitgelicht

Woordenschatdidactiek

Op scholen waar 20 procent van de leerlingen (of meer) een taalachterstand heeft, dient een grote plaats voor woordenschatontwikkeling ingeruimd te worden. De inspectie schrijft niet voor op welke manier dat moet gebeuren. Een bekende, veel gebruikte didactiek is de viertakt van Marianne Verhallen. De viertakt is verwant aan het directe instructiemodel en bestaat uit vier fasen:

1. voorbereiden (activeren van voorkennis, context scheppen, motiveren);
2. semantiseren (uitleggen van de woordbetekenis);
3. consolideren (inoefenen van woord en betekenis);
4. controleren (nagaan of de woorden zijn onthouden).

In de fase van het semantiseren worden drie elementen (de 'drie uitjes') onderscheiden:

- , uitleggen (definiëren, omschrijven, , voorbeelden geven);
- , uitbeelden (plaatje of voorwerp tonen);
- , uitbreiden (toevoegen van verwante woorden).

Het is van belang dat de 'drie uitjes' niet één voor één in vaste volgorde, maar steeds afwisselend en verstrengeld aan de orde komen.

Meer informatie: Nulft, D. van den en M. Verhallen (2009). *Met woorden in de weer. Praktijkboek voor het basisonderwijs*. Bussum: Coutinho.

Begrijpend lezen bij andere vakken

Scholen zouden moeten bevorderen dat leerlingen opgedane kennis ook actief toepassen in andere situaties. In het waarderingskader van de Inspectie van het Onderwijs is hiervoor een indicator opgenomen.

De Biëncorf brengt dit in de praktijk bij de zaakvakken. De leerkrachten stimuleren leerlingen om de leesstrategieën die ze leren bij begrijpend lezen, toe te passen bij het lezen van teksten bij de zaakvakken. Het is belangrijk dat leerlingen de belangrijkste leesstrategieën automatiseren en routine krijgen in het toepassen ervan. Dat kan bijvoorbeeld bij de zaakvakken, maar in principe bij elke tekst die behandeld wordt. De leerkracht kan het toepassen van leesstrategieën bij andere vakken op verschillende manieren stimuleren. Hij kan hardop denkend voorlezen en de strategieën voordoen. Leerlingen kunnen in duo's lezen en hardop verwoorden wat ze denken of hulpkaarten met strategieën gebruiken.

Meer informatie: Förrer, M. en K. van de Mortel (2010). *Lezen...denken...begrijpen! Handboek begrijpend lezen in het basisonderwijs*. Amersfoort: CPS.

52 leerlingen

3 groepen

5 leerkrachten

Openbaar

Schoolgroep 3

De Driesprong
Nieuwlande

Planmatig werken in een taalrijke omgeving

Ina Doldersum - locatieleider
Hilde Timmerman - taalcoördinator

*bewustwording team • opbrengstgericht
werken • taal- en woordenschat hoeken •
woordenschat • technisch lezen*

‘Het is eigenlijk zo gewoon wat we doen, dat je soms vergeet hoe het was...’
Ina Doldersum

Aanleiding

Basisschool De Driesprong in het Drentse Nieuwlande is een echte plattelandsschool. De school ligt in een kleine dorpskern, omgeven door weilanden en wegen met lange rijen bomen. De bewoners spreken het lokale dialect, met korte zinnen en weinig woorden. De groepen bestaan uit drie tot twaalf leerlingen, verdeeld over een onderbouw-, middenbouw- en bovenbouwklas.

Lage leesscores

Locatieleider Ina Doldersum: ‘Vijf jaar geleden waren de leesscores op onze school niet goed. Hoewel onze leerlingen voor begrijpend lezen allemaal een A, B of hoge C scoorden, was dat voor technisch lezen (AVI en DMT) en spelling wel anders.’

Ina Doldersum besluit efficiënter en doelgerichter te gaan werken met het leerlingvolgsysteem. Ze analyseert de uitkomsten van de halfjaarlijkse toetsen en doet dat niet alleen op leerlingniveau, maar ook op groeps- en schoolniveau. Het wordt duidelijk dat het roer om moet, op alle niveaus.

De Driesprong is een van de veertien basisscholen van het bestuur Openbaar Primair Onderwijs Hoogeveen. Binnen het bestuur is breed draagvlak voor het verbeteren van de kwaliteit van het taalonderwijs. De Driesprong krijgt de kans te starten met een taalpilot. Samen met taalcoördinator Hilde Timmerman stelt Ina Doldersum een taalbeleidsplan op.

Interventies

De Driesprong formuleert doelstellingen en voert op twee gebieden veranderingen door:

Organisatorisch

- ,opleiden van een taalcoördinator,
- ,inzet van een onderwijsassistent,
- ,kennisoverdracht door taalcoördinator, en daardoor bewustwording team
- ,sterk onderwijskundig leiderschap,
- ,betere analyse van de opbrengsten op, leerling-, groeps- en schoolniveau
- ,vergroten ouderbetrokkenheid,

Taalonderwijs

- ,invoeren methodiek *Zo leer je kinderen lezen en spellen*
- ,werken met directe instructie en een , didactiek voor woordenschat (viertakt)
- ,planmatig werken aan technisch lezen, , woordenschat, begrijpend lezen en spelling
- ,creëren van rijke leeromgeving met , behulp van *Kansrijke Taalhoeken*

Rust en aandacht

Hilde Timmerman is sinds 2007 als taalcoördinator betrokken bij de veranderingen in het taalonderwijs op De Driesprong. Ze zorgt voor kennisoverdracht aan het team, bezoekt de klassen en coacht de leerkrachten. Door de komst van een onderwijsassistent is in de onderbouwgroepen tijdens de instructie meer rust ontstaan. De onderwijsassistent besteedt extra tijd aan de rugzakleerling uit groep 2 en geeft pre-teaching. Ze neemt groep 1 dagelijks mee om buiten te spelen, zodat de leerkracht aan de leerlingen in groep 2 en 3 leesinstructie kan geven. De leerlingen van groep 2 doen namelijk mee met de leesinstructie voor de instructiegevoelige leerlingen uit groep 3.

‘Het roer moest om, en wel op alle niveaus.’

Ina Doldersum

Voorbeeldfunctie

Bij de leerkrachten is het bewustzijn van hun voorbeeldfunctie in het taalgebruik als belangrijk thema ingezet. Hilde Timmerman: 'Veel kinderen praten van huis uit dialect of ze gebruiken heel korte zinnen.' De leerkrachten letten goed op hun eigen taalgebruik en spreken correct Nederlands. Daarnaast stimuleren ze het taalgebruik van de leerlingen door hen veel spreekruimte te geven en hen feedback te geven op hun taalgebruik. Ina Doldersum 'voedt' dat bewustzijn op basis van scherp inzicht in de toetsresultaten, zowel op leerlingniveau als op groeps- en schoolniveau. De leerkrachten van De Driesprong betrekken ouders meer bij de taalopdrachten van hun kinderen en vragen aandacht voor voorlezen en het taalgebruik thuis.

Taalrijk

De Driesprong kiest voor *Zo leer je kinderen lezen en spellen*. Deze methodiek biedt letters, klankgebaren en lettercategorieën dagelijks en in een vaste structuur aan. De leerkrachten werken volgens het model van de directe instructie. Als geheugensteuntje hangen de fasen van het instructiemodel in alle klassen aan de muur. Voor begrijpend lezen zijn de lessen geheel leerkrachtgebonden. De leerkracht geeft het goede voorbeeld en is voor de leerlingen het 'model' waarmee zij zelf leren denken en handelen tijdens het lezen.

De Driesprong wil leerlingen een rijke leeromgeving bieden via de taalhoeken van *Kansrijke Taal*: de woordenschathoek, de lekker-liggen-lezen-hoek, de interessante boekenhoek, de gedichtenhoek, de luisterhoek en de wenskast. In die hoeken

tonen leerlingen hun werk, bekijken ze het werk van een ander en doen ze nieuwe kennis op. Hilde Timmerman: 'Leerlingen werken samen, leren van elkaar en krijgen ontwikkelingskansen op hun eigen niveau en naar hun eigen interesse.'

Woordenschat

De Driesprong doet er alles aan om de woordenschat van de leerlingen te vergroten. Overal in de school hangen labels met daarop de naam van het betreffende voorwerp. De instructie voor woordenschatonderwijs gaat volgens het didactisch model van de viertakt. In elke groep is een woordenschathoek waarmee de kinderen woorden oefenen. Deze woordenschathoek wordt vooral ingezet in de fase van het semantiseren. De leerkracht legt moeilijke woorden uit en leert de kinderen strategieën om zelf woordbetekenissen te achterhalen. De moeilijkste woorden gaan in de 'moeilijkewoordenpot' en worden later herhaald (consolideren). De pot heeft ook een plaats in de woordenschathoek.

Aandacht voor technisch lezen

Om het technisch lezen te verbeteren zet De Driesprong de volgende middelen in:

- , veel aandacht voor beginnende , , geletterdheid in groep 1 en 2 (o.a. fonemisch bewustzijn)
- , doorgaande lijn in aanbod technisch lezen
- , werken volgens de principes van *Samen Beter Lezen* (tutorlezen)
- , iedereen leest minimaal een kwartier , per dag, bijvoorbeeld in de lekker-liggen-lezenhoek

‘Leerlingen werken samen, leren van elkaar en krijgen ontwikkelingskansen op hun eigen niveau en naar hun eigen interesse.’

Hilde Timmerman

Resultaten

Hilde Timmerman somt met enige trots het rijtje verbeteringen op.

Aanbod groep 1 en 2: er wordt planmatiger en doelmatiger gewerkt, met meer aandacht voor fonemisch bewustzijn.

Aanbod groep 3: er is extra leestijd, extra instructie (ook voor spelling), preteaching voor zwakke leerlingen, meer rust tijdens de instructie, de zwakkere lezers krijgen meer aandacht via een leesmoeder.

Aanbod groep 3 tot en met 8: tutorlezen, de gestructureerde werkwijze van *Samen Beter Lezen* met duidelijke afspraken en rol- en taakverdelingen brengt rust voor de leerkrachten en de leerlingen, ouders doen actief mee door thuis meer voor te lezen en taalwerkstukken van hun kind uit de taalhoeken twee keer per jaar van commentaar te voorzien.

Hoge scores

De Citoscores op De Driesprong zijn door de interventies sterk verbeterd. De resultaten van de AVI-scores gaan van 57 procent voor A, B en hoge C naar 92 procent, de A-, B- en hoge C-resultaten van de DMT gaan van 79 procent naar 93 procent, de spellingresultaten van 76 procent naar 87 procent.

Woordenschat komt in de eerste meting meteen uit op 85 procent. ‘Voor begrijpend lezen zijn we van 100 procent naar 94 procent gegaan. Dat vinden we heel vervelend. Maar de analyses laten precies zien waar dat door komt, dus we weten wat we er aan moeten doen’, aldus Ina Doldersum.

Borging

‘We hebben in korte tijd veel veranderingen doorgevoerd’, zegt Ina Doldersum. Het komende schooljaar gebruikt De Driesprong om de verworvenheden vast te houden en de puntjes op de i te zetten. De school continueert de nieuwe werkwijze en in het teamoverleg staat consolidering van de eigen didactische kennis en vaardigheden op het programma. Ina Doldersum: ‘Het planmatige werken, evalueren en bijstellen binnen het taalbeleid heeft resultaat opgeleverd. Ook het systeem van kennisoverdracht, klassenbezoeken en coaching blijven we uitvoeren.’ De Driesprong heeft in korte tijd een stevige basis neergezet waar ze verder mee kan. ‘Het is eigenlijk al zo gewoon wat we doen, dat je soms vergeet hoe het was.’

Succesfactoren

- √ Opleiden taalcoördinator belangrijk voor de borging van verbeteringsactiviteiten
- √ Keuze voor een onderwijsassistent in plaats van een extra leerkracht
- √ Gegroeid bewustzijn van leerkrachten en ouders
- √ Rijke leeromgeving met taalhoeken
- √ Duidelijke opbouw in technisch lezen van groep 1 tot en met groep 8

*‘Planmatig
werken, evalueren
en bijstellen
binnen het
taalbeleid hebben
echt resultaat
opgeleverd.’*

Ina Doldersum

Bekijk ook het filmpje op
www.onderwijsinspectie.nl

Uitgelicht

Taalrijke leeromgeving

Op scholen waar 20 procent van de leerlingen (of meer) een taalachterstand heeft, beoordeelt de Inspectie van het Onderwijs of de leeromgeving voldoende taalrijk is. Deze moet zowel uitnodigend zijn ingericht als het taalgebruik van de leerlingen ondersteunen. Denk hierbij aan een lees-schrijfhoek, een verteltafel of vertelstoel of een letter- en woordmuur in de onderbouw. Suggesties voor de bovenbouw: een boekenhoek, een leeshoek met teksten van leerlingen, een thematafel met woordclusters, flaps met denkschema's over lees- en schrijfstrategieën en computers.

De Driesprong besteedt bijzondere aandacht aan de leeromgeving en geeft hiermee de taalontwikkeling van haar leerlingen een extra impuls. De school gebruikt *Kansrijke Taalhoeken* van het project *Kansrijke Taal*. Elke taalhoek richt zich op het realiseren van bepaalde talige doelen. De Driesprong heeft bijvoorbeeld hoeken ingericht waar het accent ligt op het semantiseren en consolideren van nieuwe begrippen.

Meer informatie: Inspectie van het Onderwijs (2009). *Toezichtkader 2009. Primair onderwijs – voortgezet onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
Stichting Kansrijke taal:
www.kansrijketaal.nl

Vlot leren lezen

Vlot lezen is de vaardigheid om een tekst nauwkeurig, automatisch en snel te lezen, zonder problemen bij de woordherkenning. Vlot kunnen lezen vergemakkelijkt en ondersteunt het begrijpend lezen. Zwakke lezers in groep 4 en 5 hebben hiervoor vaak extra ondersteuning nodig.

De Driesprong werkt onder meer met tutorlezen via *Samen beter lezen*. Hierbij lezen de leerlingen afwisselend met een tutor een tekst hardop. Het is belangrijk dat zwakke lezers feedback krijgen en dat ze over de inhoud van de tekst kunnen praten. Ook herhaling is effectief om het vlot lezen te bevorderen.

Het blijkt dat kinderen beter leren als ouders betrokken zijn bij het werk van hun kind op school. Bij het lezen kunnen ouders in overleg met de school bijvoorbeeld thuis ook activiteiten doen.

Meer informatie: A. Smits (2003). *Leesbegeleiding in doorgaande lijn. Taal Lezen primair*, nr. 9
Vries, P. de, Gelderblom, G. en Cijvat, I. (2009). *Leren doen we samen*, Amersfoort: CPS

300 leerlingen
25 leerkrachten
12 groepen
Protestants-christelijk
Schoolgroep 2

De Regenboog
Hellevoetsluis

De lat hoger leggen

Herman Liefart - directeur
Christiaan Rex - adjunct-directeur
Annet Baalbergen - intern begeleider en leerkracht

*doelen stellen voor resultaten • toepassen
coöperatieve werkvormen • effectieve instructie*

‘We volgden de kinderen in hun ontwikkeling, maar waar wilden we eigenlijk naartoe?’

Herman Liefvaart

Aanleiding

Tot 2005 legde de Regenboogschool vooral de nadruk op het pedagogisch klimaat. Met veel aandacht voor zorg en begeleiding, creatieve vakken en excursies verzorgde een bevlogen team het onderwijs. Andere scholen kwamen zelfs kijken hoe de Regenboogschool dat aanpakte. Directeur Herman Liefvaart: ‘We vonden het belangrijk dat onze leerlingen lekker in hun vel zaten, daarom werkten we ontwikkelingsgericht. Ons primaire doel was dat de kinderen zich veilig en gezien voelden. Daar werkten we met hart en ziel aan. We zagen wel dat de leerresultaten achterbleven. Maar hoe we ook ons best deden, we kregen de resultaten niet omhoog. Dit had tot gevolg dat de inspectie ons in 2006 als ‘zeer zwak’ beoordeelde.’

Idealen op de helling

‘Het oordeel van de inspectie had een enorme impact op het team’, vertelt Annet Baalbergen. ‘Het leek alsof al onze idealen op de helling stonden. Mensen reageerden verslagen; zo hard werken en dan nog zijn de resultaten niet goed. Maar het was ook een eye opener.’ Christiaan Rex: ‘Ik ben me gaan verdiepen in toetsen en opbrengsten. En wat bleek? Wij streefden altijd naar een gemiddeld niveau C, maar op grond van de kenmerken van onze leerlingen zouden we eigenlijk een hoger niveau mogen verwachten. We beschouwden het als een gegeven als een leerling niet zo goed scoorde. We stonden er eerlijk gezegd geen moment bij stil dat het wel eens aan onze aanpak kon liggen. We hebben al die tijd te laag ingezet. We weten nu dat we, als we het op een andere manier aanpakken, veel meer uit onze leerlingen kunnen halen.’

Interventie

Eind 2006 besluit de Regenboogschool tot een aantal gefaseerde interventies:

Fase 1

- ,resultaatgericht werken aan hogere , streefdoelen
- ,introductie van directe instructie,
- ,verkennen coöperatieve werkvormen,

Fase 2

- ,meer taaltijd: 600 taalminuten per week,
- ,schoolbrede inzet van drie coöperatieve werkvormen
- ,nieuwe taalmethoden,

Herman Liefkaart: 'Om de verandering in gang te zetten, kozen we als eerste voor taal en lezen. Want daar profiteren leerlingen ook van bij de zaakvakken. We beginnen elk dagdeel met een halfuur

lezen. Dat doen we in alle groepen. We hebben nieuwe methoden ingevoerd (*Estafette*, *Nieuwsbegrip* en *Taaljournaal*) en werken nu met ambitieuze streefdoelen.'

Schoolmonitor

Christiaan Rex: 'Om ook over een langere periode overzicht te houden op de doelen en resultaten, hebben we een schoolmonitor ontwikkeld. Dit is een overzicht van de resultaten van alle groepen en de ontwikkeling die ze doormaken. Daarop zien we in één oogopslag hoe de groepen ervoor staan, waar de aandachtspunten liggen en waar we op moeten sturen. Op basis van deze monitor maken we in het managementteam een diepteanalyse; vragen over nader onderzoek, conclusies en aanbevelingen.'

'Op grond van de kenmerken van onze leerlingen zouden we een hoger niveau mogen verwachten.' Christiaan Rex

De uitkomsten van de analyse bespreken we met het team. Het geeft een goed beeld van waar we staan en waar we naar toe willen.'

Houvast

Herman Liefvaart: 'We besloten de lat een stuk hoger te leggen. We hebben als streefniveau vaardigheidsscores vastgesteld die hoger liggen dan het niveau C waar we eerst mee werkten.' Maar wat is er voor nodig om die streefdoelen te bereiken? De Regenboogschool kiest voor het directe instructiemodel om de leerkrachten meer houvast te bieden. De leerkracht begint elke les met een terugblik: wat hebben we de vorige les gedaan en geleerd? Dan noemt de leerkracht de leerdoelen van de nieuwe les. Sommige leerlingen hebben baat bij een korte instructie en zelfstandig werken, anderen bij een verlengde instructie en meer begeleiding. Aan het eind van de les evalueert de leerkracht of de doelen behaald zijn.

Tour de France

Een ander houvast biedt het zogenaamde convergente differentiatiemodel. Herman Liefvaart: 'Wij hebben het over het 'Tour de France-model'. We starten de les met de hele groep, differentiëren in instructie en zelfstandig werken, en sluiten gezamenlijk af. Het peloton start telkens samen aan een nieuwe etappe, een nieuw leerstofonderdeel. We proberen de groep zoveel mogelijk bij elkaar te houden. Vroeger lieten we leerlingen te veel los om in hun eigen tempo te werken.'

Coöperatieve werkvormen

De school wil de betrokkenheid van leerlingen vergroten. Want leerlingen leren meer en zijn actiever betrokken bij de les als ze niet alleen van de leerkracht, maar ook van elkaar leren. Daarom verkent de Regenboogschool een aantal coöperatieve werkvormen. Het maakt het voor de leerkracht makkelijker om variatie aan te brengen in de lesopbouw. Uiteindelijk kiest de school voor drie vormen:

Denken – delen – uitwisselen: leerlingen denken na over een vraag van de leerkracht, vervolgens delen ze hun eigen antwoord met een andere leerling en ten slotte wisselen ze in de hele groep hun antwoorden uit.

Werken in duo's: leerlingen werken in tweetallen aan opdrachten, waarbij om beurten de één hardop denkt en de ander actief luistert en terugkoppelt.

Mysterieuze dozen: een werkvorm met vele toepassingen. Een voorbeeld: in twee dozen stopt de leerkracht verschillende objecten. In de ene doos bijvoorbeeld voorwerpen die beginnen met de letter B. De leerlingen moeten door hardop te denken achterhalen wat het ordenend principe is.

*‘We hebben zelfs ons
godsdienstonderwijs
voor de taallessen
verschoven. Dat zegt
wat, als christelijke
school!’* Herman Liefvaart

Resultaten

Na de omslag presteert de Regenboogschool eerst vooral op technisch lezen beter. Sinds 2008 zijn de eindopbrengsten weer voldoende. Er is meer rust in de klas, leerlingen weten beter waar ze aan toe zijn. De coöperatieve werkvormen zorgen er voor dat ze zich gehoord voelen. Ze hoeven niet te wachten tot de juf of meester ze iets vraagt, maar komen in duo's zelf aan het woord. Dankzij de coöperatieve werkvormen zijn ze meer betrokken bij de les. Dat draagt bij aan betere resultaten; een resultaat waar, behalve leerkrachten, ook de leerlingen zelf blij mee zijn.

De leerkrachten voelen zich nu zelf meer verantwoordelijk voor de resultaten van hun leerlingen. Annet Baalbergen trekt zich de analyse van toetsgegevens bijvoorbeeld persoonlijk aan. 'Na een toetsuitslag vraag ik me af wat ik zelf kan doen om de resultaten omhoog te krijgen. Ik ben er nu op gericht het beste uit de leerlingen te halen. In plaats van constateren dat de ene leerling veertig woorden per minuut leest en de andere vijftig, doe ik er nu mijn best voor dat ze allemaal zestig woorden per minuut halen.'

Borging

Hoe houdt de school de bereikte resultaten vast? Na iedere toetsronde maken we een schoolanalyse en een analyse van de Cito-gegevens', vertelt Herman Liefvaart. 'Dat resulteert in een diepteanalyse, waaruit ook zorgsignalen zichtbaar worden. Al deze gegevens verwerken we in de schoolmonitor. Op basis hiervan maken we een onderzoeksplan met verbeterpunten. Bij de volgende toetsronde evalueren we deze weer. Toetsen en evalueren zijn onze instrumenten geworden om te blijven sturen op de gewenste doelen.'

Christiaan Rex: 'Je merkt niet alleen een omslag in de klassen, maar ook in de teamvergaderingen. De agenda is veranderd, we werken veel resultaatgerichter. Doordat de resultaten op korte termijn al zijn verbeterd, ervaart iedereen een gevoel van trots. Dat motiveert enorm om de volgende stap te zetten.'

Leiderschap

Herman Liefvaart heeft als directeur de periode voor en na de omslag meegemaakt. Wat is er voor hem veranderd? 'Een grote verandering zit in het soort leiderschap dat nodig is, van beheersmatig naar onderwijskundig leiderschap.'

Het is nu mijn taak om mensen te motiveren, visie te ontwikkelen en het team goed aan te sturen. We zijn aan het zoeken naar een balans tussen resultaten en opbrengsten aan de ene kant en aandacht voor creativiteit aan de andere kant. Dat vinden we ook belangrijk. Er is rust gekomen en daardoor blijft er ook weer tijd over voor leuke activiteiten.'

Succesfactoren

- ✓ Hogere streefdoelen
- ✓ Effectieve instructie
- ✓ Convergente differentiatie
- ✓ Uitbreiden taal-leestijd
- ✓ Coöperatieve werkvormen
- ✓ Cultuuromslag: efficiënter, effectiever en doelgerichter

*‘Als je hoge doelen
stelt en je werkt
er samen hard
aan, dan zie je
dat leerlingen
die doelen wél
bereiken.’* Christiaan Rex

Uitgelicht

Opbrengstgericht werken

Een opbrengstgerichte basisschool voldoet aan een aantal specifieke kenmerken en 'werkt systematisch en doelgericht aan het maximaliseren van leerlingprestaties'.

De school:

- ,stelt duidelijke doelen voor alle , leerlingen;
- , heeft leerkrachten die weten wat ze hun , groep moeten leren;
- , stemt het onderwijs af op wat leerlingen nodig hebben;
- , analyseert problemen van leerlingen die , doelen niet halen;
- , verhelpt problemen door een goede leerlingenzorg;
- , gaat jaarlijks na hoe alle groepen , presteren;
- , verbetert zich snel als prestaties , tegenvallen.

Een goede analyse van toetsresultaten is een belangrijke voorwaarde voor opbrengstgericht werken. Vrijwel alle scholen weten veel over de prestaties van hun leerlingen, maar weten vaak niet hoe ze die gegevens kunnen gebruiken om prestaties te verbeteren. Leerlingvolgsystemen bieden hiervoor allerlei mogelijkheden, zoals het maken van trendanalyses en dwarsdoorsneden of het berekenen van het leerrendement. Het is raadzaam intern begeleiders en leerkrachten de gelegenheid te geven zich hierin te scholen.

Meer informatie: Inspectie van het Onderwijs (2010). *Opbrengstgericht werken in het basisonderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Convergente differentiatie

Een school moet haar onderwijs zodanig inrichten dat leerlingen een ononderbroken ontwikkelingsproces kunnen doorlopen. Het moet tevens afgestemd worden op de voortgang in de ontwikkeling van leerlingen.

Aangezien niet alle leerlingen hetzelfde zijn, dienen leerkrachten in hun lessen te differentiëren. Tijdens lesbezoeken gaat de inspectie na of leerkrachten dit planmatig doen tijdens de instructie- en verwerkingsfase van de les.

Voor zwakkere leerlingen is een systeem van convergente differentiatie effectiever dan een systeem waarbij de leerlingen in hun eigen tempo en op hun eigen niveau de lesstof doorlopen (divergente differentiatie). Dit laatste heeft als gevolg dat de verschillen tussen leerlingen verder toenemen. Bij convergente differentiatie proberen leerkrachten de groep zoveel mogelijk bij elkaar te houden en passen zij differentiatie toe door voorinstructie of verlengde instructie te geven en gebruik te maken van bijvoorbeeld minimumprogramma's en extra uitdagende programma's.

Meer informatie: K. Vernooij (2007). *Effectief leesonderwijs nader bekeken. Technisch Lezen, Woordenschat en Leesstrategieën. In samenhang*. Utrecht: PO-raad.

300 leerlingen
16 groepen
25 leerkrachten
Islamitisch
Schoolgroep 7

El Habib
Maastricht

Gewoon goed onderwijs is niet genoeg

Hüseyin Külcü - directeur
Sahure Seymen-Durmaz - intern begeleider onderbouw
Ender Sürmeli - intern begeleider bovenbouw

*uitbreiden woordenschat · extra tijd voor taal
en lezen · intensiveren en aanpassen regulier
taal- en leesaanbod · ouderbetrokkenheid*

‘Ouders zijn zelf veelal laagopgeleid, maar hebben hoge verwachtingen van hun kinderen.’ Hüseyin Külcü

Aanleiding

Het verhaal van islamitische basisschool El Habib is net wat anders dan dat van de andere geportretteerde scholen. Niet het oordeel ‘taalzwak’, maar juist de opvallend hoge Cito-scores vielen de Inspectie van het Onderwijs op. Wat is hier aan de hand? Hoe komt het dat El Habib zoveel hoger scoort dan scholen met een vergelijkbare leerlingenpopulatie?

Hüseyin Külcü: ‘De meeste kleuters die hier op school komen zijn wel taalvaardig in hun moedertaal, maar kennen misschien net vijf woorden Nederlands. Ze hebben een taalachterstand van bijna twee jaar op hun leeftijdgenootjes. In de acht jaar dat de kinderen bij ons op school zitten, hebben we veel goed te maken. Want ouders hebben wél hoge verwachtingen.’

De leerlingen van El Habib zijn allemaal van allochtone afkomst en komen overwegend uit sociaal zwakkere milieus met laag opgeleide ouders. Ze worden doorgaans opgevoed in hun thuistaal, Nederlands is niet hun moedertaal. Directeur Hüseyin Külcü stelt: ‘Als dit je beginsituatie is, en je wilt de achterstand wegwerken, dan moet je je onderwijs daarop inrichten. Taal is daarbij cruciaal.’ In de twaalf jaar dat El Habib nu bestaat, werkt het team stelselmatig en zeer gedreven aan het doorontwikkelen van het onderwijsprogramma, specifiek voor de eigen leerlingenpopulatie.

Interventies

Om de taalachterstand in te lopen volstaat het reguliere basisschoolprogramma niet, meent het managementteam van El Habib. De school neemt een aantal structurele maatregelen:

- ,uitbreiden leertijd,
- ,afspraken met ouders over hun rol,
- ,intensiveren en aanpassen taal- en , leesaanbod
- ,uitbreiden woordenschat,
- ,accent op strategieën,

Naast structureel meer tijd voor Nederlandse taal, roostert El Habib ook twee keer per week NT2-lessen in. In deze lessen behandelen de leerkrachten nogmaals de lesstof voor taal, in zowel het Nederlands als in de moedertaal. Sahure Seymen-Durmaz: 'Als leerlingen

hun moedertaal goed beheersen, is het makkelijker om Nederlands te leren. Ze hoeven de woorden alleen nog maar in het Nederlands te *labelen*.' Op donderdag plant de school een verlengde schooldag. De leerlingen van groep 6, 7 en 8 nemen deel aan verschillende taalactiviteiten. Deze lessen zijn facultatief, maar worden door 90 procent van de leerlingen gevolgd.

Woordenschat en taalvaardigheid

Sahure Seymen-Durmaz: 'Woordenschat is het belangrijkste aandachtsgebied op onze school. Vanaf groep 1/2 bieden we elke dag drie nieuwe woorden aan. Via het *voorbeeldspel*, waarbij de leerkracht de woorden uitbeeldt, de *woordmuur* en het *gezamenlijk spel*, waarbij de leerlingen zelf met de woorden aan de slag gaan, maken ze zich de woorden eigen.' Aanbieden, herhalen en consolideren, zo gaat het elke week.

'Het is aan de leerkracht ervoor te zorgen dat de kinderen de woorden gaan beheersen.'

Sahure Seymen-Durmaz

De rol van de leerkracht is hierbij essentieel. Het taalaanbod van de leerkracht fungeert als model.

Ender Sürmeli: 'De woordenschatdidactiek die we in de onderbouw gebruiken, zetten we door in de bovenbouw. Omdat we merkten dat de leerlingen de teksten van de zaakvakken niet begrepen, hebben we uit alle zaakvakken sleutelwoorden geselecteerd. Die krijgen de leerlingen aangeboden vóór ze met de lesstof aan de slag gaan.' Ze werken met de drie uitjes (onderdeel van semantiseren) uit het viertaktmodel: uitbeelden, uitleggen en uitbreiden.

De school is zich ervan bewust dat, naast de woordenschat, ook de mondelinge taalvaardigheid van de leerlingen gestimuleerd moet worden. Leerkrachten zijn geschoold in verschillende manieren om dit te doen. Leerlingen krijgen veel spreekruimte en de leerkrachten geven feedback op hun taalgebruik. Zo leren ze van elkaar.

Methoden op maat

Indrukwekkend is het, de manier waarop het team onder leiding van de intern begeleiders werkt aan het op maat maken van de taalmethoden. Het kernwoord is 'intensiveren'. Sahure Seymen-Durmaz: 'In groep 1/2 werken we met *Speelplezier*. Maar in plaats van één keer per week het *voorbeeldspel* in te zetten, werken wij er elke dag mee. In het *voorbeeldspel* beeldt de leerkracht de betekenis van woorden uit een bepaald thema uit. Hieraan koppelen we allerlei talige activiteiten, zoals rijmen,

kritisch luisteren en raadsels. Ook de woordenschatdidactiek koppelen we aan het voorbeeldspel. Zo kijken we naar alle methoden: wat hebben onze kinderen nodig? We leggen onze eigen accenten en voegen nieuwe elementen toe.' El Habib heeft bijvoorbeeld de taalmethode aangepast door lessen die voor zelfstandig werken bedoeld zijn van instructie te voorzien. Verder gebruikt de school veel extra materialen op het gebied van schriftelijke taalvaardigheid.

Taalrijk en structuur

El Habib is doordrenkt van taligheid. Niet alleen in de lessen, maar ook in de klaslokalen, en zelfs daarbuiten. Overal woordmuren, hoekjes met boeken, spelletjes en werkvormen met woorden. In de lesopzet is veel aandacht voor structuur en aanpak. Een mooi voorbeeld is het *T-schema* dat leerlingen onder andere bij het schrijven van teksten gebruiken. Het is een schematische voorstelling van leerstrategieën die de school zelf ontwerpt. Ender Sürmeli: 'Het helpt de leerlingen als we een stappenplan visueel maken. Ze kunnen dan zien wat ze moeten doen.' *T-schema's* zijn er voor verschillende vakgebieden.

Belangrijke rol voor ouders

Al bij het intakegesprek maakt de directeur het helder: 'Als u wilt dat uw kind goede schoolprestaties levert, dan hebben we u als ouders daarbij nodig. Ouders willen ook echt investeren, want ze hebben hoge verwachtingen.'

‘U wilt dat uw kind straks naar de universiteit gaat? Dan hebben we uw hulp nodig.’ Hüseyin Külcü

De school helpt ouders hoe ze hun kinderen kunnen helpen bij hun taalontwikkeling. Ze ontvangen het *Adviezenboekje voor ouders*. Dat geeft adviezen voor thuis, die overigens verder gaan dan taal alleen. Er staat: ‘De hulp die u thuis geeft, is de basis voor goede schoolresultaten’.

Huiswerk maken

In alle groepen krijgen leerlingen huiswerk mee, waarbij het accent voornamelijk op de taalontwikkeling ligt. Doen leerlingen hun huiswerk niet, dan volgt een brief naar huis en een aantekening op het rapport. Sahure Seymen-Durmaz: ‘Dit is niet alleen een waarschuwing voor de leerling, maar ook een punt voor de ouders.’ Ouders vinden dit niet vervelend, integendeel. Ze vinden het fijn dat school zich zo actief betrokken toont bij de ontwikkeling van hun kind.

Resultaten

El Habib haalt de laatste jaren hoge toetsresultaten. Niet alleen vergeleken met scholen met een vergelijkbare leerlingenpopulatie, maar ook landelijk gezien. Dit is volgens de school het resultaat van jarenlang gestaag en intensief werken aan het taalonderwijs. De beide intern begeleiders: ‘We zijn trots op de leerkrachten, leerlingen en ouders. We hebben hard gewerkt en dit echt samen bereikt.’ Zelfs als leerlingen van school af zijn, blijft de school ze volgen en

begeleiden. Directeur Hüseyin Külçü: ‘Onze zorg gaat door, ook na school. We hebben bijvoorbeeld een huiswerkklas. We doen er alles voor om de kinderen te laten slagen. En we hopen dat het de volgende generatie makkelijker af gaat.’

Borging

El Habib werkt vanuit een sterke drive. Ouders hebben de school twaalf jaar geleden gesticht om de achterstandsproblematiek aan te pakken. Daar is alles op gericht. De twee intern begeleiders spelen een sleutelrol bij de ontwikkeling en de borging. Ender Sürmeli: ‘We besteden veel aandacht aan implementatie van alle vernieuwingen. En door strak te monitoren houden we de vinger aan de pols.’ El Habib werkt met kijkwijzers, zowel voor algemene vaardigheden als klassenmanagement en directe instructie, als voor de verschillende vakgebieden, zoals woordenschat en begrijpend lezen.

Leerkrachtvaardigheden

De intensieve aanpak van El Habib vraagt wel wat van leerkrachten. Directeur Hüseyin Külçü: ‘Alleen Pabo voldoet niet voor deze school. We doen veel aan training en individuele begeleiding van leerkrachten. Structurele feedback waarborgen we door onder meer klassenconsultaties en een wekelijks gesprek tussen de leerkracht en de intern begeleider. We delen ervaringen en leerpunten binnen het team en gebruiken ze als input voor jaar- en schoolplannen.’ Ender Sürmeli: ‘Werken op El Habib vraagt wel wat extra’s van je, maar de voldoening is heel groot.’

Succesfactoren

- ✓ Sterke *drive* om (taal)achterstand weg te werken
- ✓ Verlenging onderwijstijd
- ✓ Intensivering methoden
- ✓ Leerkrachtbegeleiding
- ✓ Ouderparticipatie

*‘Werken op El
Habib vraagt
wel wat extra’s
van je, maar de
voldoening is heel
groot.’* Ender Sürmeli

Uitgelicht

Ouderbetrokkenheid

Verschillende scholen uit de taalportretten proberen de ouders beter bij het onderwijsproces te betrekken. Uit onderzoek blijkt dat ouderbetrokkenheid een positief effect heeft op de leerprestaties. Het gaat er daarbij bijvoorbeeld om dat ouders met hun kinderen praten over wat er op school gebeurt, hen stimuleren en helpen bij het leren en maken van huiswerk. Ouders die de Nederlandse taal niet of slecht spreken en laagopgeleide ouders hebben vaak minder vaardigheden om hun kinderen effectief te ondersteunen bij de taal-leesontwikkeling.

De laatste jaren zijn verschillende instrumenten en handreikingen verschenen die scholen kunnen gebruiken om ouders te ondersteunen bij de taal-leesontwikkeling van hun kinderen. Het verbeteren van de ouderbetrokkenheid vraagt van de school een open houding naar de ouders en een goede afstemming over de wederzijdse verwachtingen.

Meer informatie: Vries, P. de (2010). *Handboek ouders in de school*. Amersfoort: CPS.

Leertijd

Er bestaat een direct verband tussen de tijd die aan een leertaak wordt besteed en de resultaten van leerlingen. De Inspectie van het Onderwijs ziet erop toe dat scholen voldoende tijd reserveren voor taalonderwijs. De totale tijd per week voor Nederlandse taal moet ongeveer acht uur bedragen. Voor scholen met veel leerlingen met een taalachterstand is dit niet voldoende en is wekelijks minstens tien uur nodig.

Tijdens lesbezoeken gaat de inspectie na of de geplande onderwijstijd efficiënt besteed wordt. Ze beoordeelt onder meer of de leerkracht zorgt voor goed klassenmanagement, waardoor weinig tijd verloren gaat. Leerlingen verschillen sterk in de tijd die ze nodig hebben om bepaalde leerdoelen te bereiken. De inspectie beoordeelt daarom ook of de leerkracht de onderwijstijd afstemt op de behoeften van de leerlingen, door de onderwijstijd uit te breiden op individueel of (sub)groepsniveau als de toetsresultaten daartoe aanleiding geven.

Meer informatie: Inspectie van het Onderwijs (2009). *Toezichtkader 2009. Primair onderwijs – voortgezet onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

124 leerlingen
6 groepen
11 leerkrachten
Openbaar
Schoolgroep 3

De Dam
Lemmer

Een stevige basis voor leesplezier

Marian van Duinen - directeur

*teamscholing • technisch en begrijpend lezen •
leesplezier • ouderbetrokkenheid*

‘Je kunt een duurzame verandering alleen inzetten als je begint bij de basis: de leerkrachten.’ Marian van Duinen

Aanleiding

Basisschool De Dam is een kleine school in het centrum van Lemmer. Vanaf het schoolplein zie je de masten van de zeilboten in de haven boven de daken uitsteken. Het IJsselmeer en de Friese meren liggen om de hoek. De school is gefuseerd met het schippersinternaat, dat ook in Lemmer is gevestigd: 17 procent van de leerlingen is schipperskind.

Verskillende redenen

‘Onze methoden voor aardrijkskunde en geschiedenis waren aan vervanging toe’, vertelt Marian van Duinen. ‘In onze boeken was Joegoslavië nog een land en betaalden mensen nog met guldens. We kozen voor nieuwe methoden, maar realiseerden dat onze leerlingen niet goed genoeg konden lezen om de teksten uit deze methoden te begrijpen. Ze zouden zich met grote moeite door de teksten heen moeten

werken, en de inhoud zou grotendeels aan hen voorbij gaan. Daarom besloten we eerst te investeren in technisch lezen en daarna de zaakvakken aan te pakken.’

De Dam heeft nog een reden om het taalonderwijs aan te pakken: veel kleuters die voor het eerst naar school komen, hebben een beperkte mondelinge taalvaardigheid en woordenschat. Dat werkt nadelig op het leren lezen. Aanleiding genoeg om ook in deze taalonderdelen te investeren.

Gelukkige timing

De Dam haakt aan bij het project *Boppeslach*, dat Friese basisscholen de mogelijkheid biedt een kwaliteitsverbetering door te voeren. De Dam dient een goed doortimmerd verbeterplan in en de aanvraag wordt goedgekeurd.

De school wil het niveau van technisch lezen bij alle leerlingen verbeteren. In het verlengde daarvan wil De Dam ook het begrijpend lezen en leesplezier een impuls geven. In de ogen van de directie moeten al deze drie aspecten van lezen in een zekere samenhang aandacht krijgen.

Interventies

De Dam besluit tot interventies op vier gebieden:

- ,scholing van alle leerkrachten tot , leesspecialist
- ,aandacht voor leesplezier,
- ,invoering van nieuwe methode , begrijpend lezen
- ,aandacht voor mondelinge , , communicatie en woordenschat

Van leerkracht tot leesspecialist

In haar keuze voor de aanpak van de verandering is de directeur helder: 'Ik denk dat je alleen een duurzame verandering in kunt zetten als je begint bij de basis. En dat zijn de leerkrachten. Ik koos voor teambrede scholing. En dankzij de subsidie van *Boppeslach* was dat ook mogelijk.'

Meteen in het eerste jaar van het verbetertraject worden álle leerkrachten opgeleid tot leesspecialist. Een gedegen scholing voor iedere leerkracht, waarbij ze zelf individuele accenten kunnen kiezen. De leerkrachten worden getraind in het toepassen van directe en verlengde instructie. Ze krijgen ook de nodige bagage over effectief leesonderwijs mee.

'Begrijpend lezen, technisch lezen en leesplezier vormen een drie-eenheid, en moeten in een zekere samenhang aandacht krijgen.' Marian van Duinen

Omdat alle leerkrachten de opleiding volgen, neemt niet alleen de expertise van het team als geheel toe, ook de gesprekken tussen teamleden over lezen verlopen professioneler.

Een leesvorm die leerkrachten graag gebruiken voor technisch lezen is *voor-koor-door*: de leerkracht doet het voor, vervolgens doet de hele groep het na en ten slotte krijgen een aantal leerlingen de beurt. Een goede werkvorm, vanwege het herhalende karakter en de afwisseling tussen groepsgewijs en individueel werken.

Lezen op de agenda

Naast technisch lezen besteedt het team veel zorg aan het creëren van een taalrijke leeromgeving. De schoolbibliotheek wordt volledig vernieuwd. De leerlingen van groep 8 beslissen samen met de leerkrachten welke boeken weg mogen en welke zeker moeten blijven.

De Dam plant consequent meer leestijd in en werkt regelmatig samen met de plaatselijke bibliotheek. Vanaf groep 4 houden leerlingen boekbesprekingen. Die worden niet alleen enthousiast voorbereid, maar ook met veel plezier ontvangen door de luisteraars in de klas.

Eén van de leerkrachten ontwikkelt een leeskalender: een kleurrijke jaarkalender met dagelijks tips en opdrachtjes om lezen leuker, makkelijker of spannender te maken. De school werkt ermee, maar ook ouders zijn blij met de kalender. Lezen staat nu letterlijk op de agenda.

Wekelijks voorleesplezier

Een activiteit waar zowel jonge als oudere leerlingen veel plezier aan beleven is het wekelijkse voorlezen. Leerlingen uit groep 8 kiezen ieder een prentenboek om uit voor te lezen aan telkens een ander groepje kleuters. Juf Ypie Slot heeft een schriftje ontwikkeld om hen te ondersteunen bij het voorlezen: 'Doordat de 8^e groepers met de kleuters praten over het boek en de kans krijgen hun verhaal aan meerdere groepjes voor te lezen, leren ze gaandeweg wat wel en niet werkt. In het schriftje houden ze dat bij. Je ziet niet alleen hun taalvaardigheid, maar ook hun zelfvertrouwen groeien.' Ze krijgen van de leerkracht tips hoe ze de kleuters vragen moeten stellen, hoe ze hen het verhaal kunnen laten voorspellen, wie de hoofdpersonen zijn en hoe je spannend kunt voorlezen.

Betrokken ouders

'Lezen in groep 3 is cruciaal', vertelt Marian van Duinen. 'Als we merken dat het niveau achterblijft, schakelen we de ouders in om serieuze achterstand te voorkomen. We gebruiken hiervoor een eigen aanpak die we *Samenspel* hebben genoemd. De betreffende ouders komen één keer in de drie weken op school om de huiswerkopdrachten te bespreken. Ze krijgen tips over hoe je samen met je kind kunt lezen en horen hoe het in de klas gaat. Van Duinen: '*Samenspel* heeft meerdere positieve effecten: het aantal zorgleerlingen op het gebied van technisch lezen is spectaculair gedaald en ouders zijn meer betrokken bij de school en de resultaten van hun kind.'

*‘Het aantal
zorgleerlingen op het
gebied van technisch
lezen is spectaculair
gedaald.’* Marian van Duinen

Klassenweblog

Op het gebied van ouderbetrokkenheid heeft de school nog een slimme zet gedaan: alle leerkrachten houden een weblog bij. Daarin vertellen ze wat er in hun groep gebeurt. Dit blijkt een goede manier om ouders op de hoogte te houden. Met name ouders die minder vaak op school komen waarderen dit. Geen verkreukelde brieven meer die een week lang onderin de schooltas zitten.

Leesbegrip en woordenschat

Op dit moment is De Dam bezig met de invoering van een nieuwe leerlijn voor begrijpend lezen. Eén van de leerkrachten is opgeleid tot taalcoördinator. Zij zorgt voor de implementatie. Daarnaast staat mondelinge communicatie dit jaar hoog op de agenda. Hoe breid je de woordenschat uit van leerlingen die vooral korte zinnen gebruiken en in de gebiedende wijs praten? Van Duinen: ‘Vanaf de kleutergroepen werken we hier hard aan. We stimuleren leerlingen om veel te praten in de klas. De leerkrachten zorgen voor veel onderlinge interactie en geven de kinderen feedback op hun taalgebruik.’

Omdat volgens de school aan de voorwaarden voor begrijpend lezen is voldaan, vindt dit jaar de implementatie plaats van een nieuwe methode voor wereldoriëntatie.

Resultaten

De investering in het leesonderwijs vertaalt zich al snel in resultaten: de Cito-scores voor technisch lezen gaan flink omhoog. Eind 2007 liggen de scores op de toetsen van het leerlingvolgsysteem nog onder het gemiddelde, maar in 2010 schieten ze regelmatig boven de curve uit.

Ook voor begrijpend lezen gaan de scores omhoog: van gemiddeld voldoende naar goed, met uitschieters naar boven. Begrijpend lezen en technisch lezen worden, samen met leesplezier, als drie-eenheid beschouwd: 'Je kunt niet aan het ene werken en het andere laten liggen. Om vooruit te komen, moet je op alle drie de taalgebieden investeren', aldus Marian van Duinen.

Borging

Wat doet De Dam om de positieve effecten van de interventies te behouden? Marian van Duinen: 'Met een teamaanpak zet je een gelijklopende en doorgaande lijn in. Zo zorgen we al vanaf het begin van het taalverbetertraject voor de borging. Er is een vanzelfsprekende en grote betrokkenheid bij het hele team.'

'Om de vinger aan de pols te houden ga ik regelmatig op bezoek in de klassen', vult ze aan. 'Ook leerkrachten kijken met elkaar mee in de klas. Twee keer per jaar herijken we ons 'afsprakenboek'. Doen we het nog steeds zoals we samen afgesproken hebben? Of is er iets anders nodig? De omslag die wij hebben ingezet, werpt nu zijn vruchten af. Er ligt een stevige basis waar we op verder kunnen.'

Succesfactoren

- ✓ Teambrede scholing tot leesspecialist
- ✓ Investeren in technisch lezen, als voorwaarde voor beter begrijpend lezen
- ✓ Veel aandacht voor leesplezier
- ✓ Actief ouders betrekken

*‘Ik ben trots:
leerlingen lezen
met veel plezier
én leerkrachten
merken dat hun
inspanningen
effect hebben.’*

Marian van Duinen

Uitgelicht

Leesplezier bevorderen

Naast aandacht voor leestechniek en leesbegrip, wordt van scholen ook verwacht dat zij de belangstelling voor het lezen bij hun leerlingen bevorderen. Door leerlingen te motiveren neemt het leesplezier, en daarmee ook de leestijd, toe. Dit heeft een positief effect op de woordkennis en de leesvaardigheid. Daarnaast is leesbevordering ook een doel op zich: kerndoel 9 gaat erover.

In Nederland spelen de ideeën van Aiden Chambers, een kinderboekenschrijver, over leesbeleving de laatste jaren een belangrijke rol bij leesbevordering. Er moet een gevarieerd aanbod zijn van aantrekkelijke boeken en uiteenlopende tekstgenres, die aansluiten bij interesses van leerlingen. Daarnaast moet er tijd zijn om te lezen. Vervolgens moet er voor de leerlingen gelegenheid zijn om te praten over hun leeservaringen. Ouders, maar ook bibliotheken, spelen een belangrijke rol bij de leesbevordering. Via de bibliotheken kunnen scholen bijvoorbeeld deelnemen aan leesbevorderingprogramma's.

Meer informatie: Inspectie van het Onderwijs (2006). *Iedereen kan leren lezen*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Mondelinge taalvaardigheid

In het onderwijs speelt mondelinge communicatie een belangrijke rol bij kennisoverdracht. Het is ook een leerdoel op zich; kinderen moeten leren mondeling informatie en kennis uit te wisselen. De mondelinge taalvaardigheid is van invloed op de woordenschat en de ontwikkeling van fonologische vaardigheden en daarmee van belang voor het leren lezen.

Om de mondelinge taalvaardigheid van jonge kinderen te verbeteren zijn drie elementen van interactie van belang:

- , taalaanbod: het taalaanbod van de leerkracht is begrijpelijk. De leerkracht verwoordt wat hij/zij doet en wat de leerlingen doen
- , taalproductie: leerlingen krijgen veel kansen om te praten over dingen die voor hen belangrijk of interessant zijn. Ze krijgen veel spreekruimte
- , feedback: leerlingen krijgen reactie op hun taaluitingen van de leerkracht. De inbreng van leerlingen wordt gewaardeerd. De leerkracht herhaalt taaluitingen van het kind in gecorrigeerde of uitgebreide vorm

Meer informatie: Damhuis, R. en Litjens, P. (2003) *Mondelinge communicatie. Drie werkwijzen voor mondelinge taalontwikkeling*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

405 leerlingen
19 groepen
48 leerkrachten
Rooms-katholiek
Schoolgroep 7

Emmausschool
Rotterdam

Verder op een goed fundament

Anke Langmuur - directeur
Pim Geurts - adjunct-directeur
Michel van der Linden - taalcoördinator

*begrijpend lezen • opbrengstgericht werken •
woordenschat • professionalisering*

‘Alle kinderen die voor een dubbeltje geboren zijn, zijn wat ons betreft euro’s waard.’

Pim Geurts

Aanleiding

De Emmausschool in Rotterdam is een echte binnenstadschool, met leerlingen van wel 45 verschillende nationaliteiten, waaronder Marokkaans, Turks, Kaapverdiaans, Bulgaars en Pools. De school staat in de vooroorlogse wijk het Nieuwe Westen. Overdag een smeltkroes van culturen, exotische winkels, kleine bedrijfjes en horeca, 's avonds het terrein van groepen hangjongeren. Adjunct-directeur Pim Geurts noemt de Emmausschool ‘een missiepost’: ‘We proberen onze leerlingen een tas vol kennis en ervaring mee te geven, om een goede toekomst tegemoet te gaan. Want wat ons betreft geldt: alle kinderen die voor een dubbeltje geboren zijn, zijn euro’s waard.’ De school heeft twee schakelklassen om kinderen die nog geen Nederlands spreken op te vangen. Na één of twee jaar komen deze leerlingen in een reguliere klas.

Verbeterimpuls

De leerresultaten van de Emmausschool waren al langere tijd niet goed. Met name begrijpend lezen en woordenschat bleven achter. Er moest iets gebeuren. Pim Geurts: ‘We werkten hard, maar hadden geen duidelijk beeld van wat we goed of slecht onderwijs vonden. De impuls om fundamenteel iets te veranderen kwam met het project *Onderwijskansen* (2001-2005). Financiële steun van de gemeente Rotterdam gaf ons de gelegenheid hieraan mee te doen. Dat project kwam precies op het juiste moment.’ Vervolgens greep de school het taal-leesverbetertraject van de PO-raad (2006-2010) aan om begrijpend lezen en woordenschat aan te pakken.

Interventies

De Emmausschool besluit op een aantal punten het onderwijs te verbeteren:

- ,onderwijsmanagement anders , organiseren
- ,ontwikkelen en monitoren , leerkrachtvaardigheden
- ,nieuwe methoden voor taal, lezen en woordenschat
- ,streefdoelen formuleren en , toetsresultaten analyseren

Onderwijsteam

Pim Geurts wordt verantwoordelijk voor de onderwijskundige ontwikkeling. Naast het ontwikkelen van een missie en een visie hiervoor, stelt hij een onderwijsteam samen dat bestaat uit intern begeleiders, coaches (ervaren leerkrachten van de school) en de taalcoördinator, waarin bovendien alle groepen vertegenwoordigd zijn. Het onderwijsteam ontwikkelt

gezamenlijk het onderwijsbeleid, creëert intern draagvlak en speelt een belangrijke rol bij de invoering van onderwijsverbeteringen. De invoering van het onderwijsteam betekent veel voor de school. Zelf moest Pim Geurts anders leren kijken: 'Het analyseren van toetsen op schoolniveau heb ik echt moeten leren. Hoe zijn de ontwikkelingen op het niveau van de leerling, de groep, de hele school en dat vergeleken met voorgaande jaren? De streefdoelen die we gesteld hebben zijn daarbij leidend.'

Leerkrachtaudits

Het ontwikkelen van leerkrachtvaardigheden is een speerpunt van de directie en het onderwijsteam. De school zorgt voor intensieve begeleiding van beginnende en nieuwe leerkrachten. Bij gevorderde leerkrachten werkt de school met zogenaamde 'integrale audits'. Een lid van het onderwijsteam houdt een

'De kans om te verbeteren hebben we met beide handen aangegrepen.' Pim Geurts

klassenconsultatie en vinkt letterlijk af welke leerkrachtvaardigheden aanwezig zijn en waar nog ontwikkeling nodig is. Na een functioneringsgesprek volgt een tweede integrale audit. Tijdens het functioneringsgesprek wordt de ontwikkeling van de leerkracht besproken aan de hand van een persoonlijk ontwikkelplan.

Niet iedere leerkracht is blij met deze intensieve 'controle'. 'Wie bepaalt of mijn leerkrachtvaardigheden goed genoeg zijn?' was in het begin een veelgehoorde uitspraak. Pim Geurts vertelt: 'Na een proces van tien jaar is het normaal geworden dat we leerkrachtvaardigheden beoordelen. Leerkrachten zien de investering in hun eigen vaardigheden dubbel en dwars terug in de resultaten van de leerlingen. En dat motiveert ze enorm.'

Streefdoel voor leerkrachten

De integrale audits gaan over algemene didactische vaardigheden, zoals het toepassen van directe instructie, goed klassenmanagement en coöperatieve werkvormen. Zodra de leraren dit voldoende beheersen, komt een scala aan specifieke (vak-)didactische vaardigheden aan de beurt, zoals begrijpend leesstrategieën en interactief voorlezen. Ook hiervoor gebruiken de coaches checklists die tijdens klassenbezoeken worden afgevinkt. Na afloop van de les krijgt de leerkracht feedback en leert daardoor zijn vaardigheden verbeteren. Als een leerkracht minder dan 85 procent van de gewenste vaardigheden laat zien, stellen de leerkracht en de coach samen een persoonlijk ontwikkelingsplan (POP) op. De coach begeleidt en ondersteunt

de leerkracht vervolgens om de achterblijvende vaardigheden verder te ontwikkelen.

Direct toepasbaar maken

Het team van de Emmausschool implementeert het directe instructiemodel en gaat met coöperatieve werkvormen aan de slag. Daarna zijn specifieke taalactiviteiten gericht op begrijpend lezen en woordenschat aan de beurt. Bij de invoering van de nieuwe methoden *Taalleesland* en *Nieuwsbegrip* komt de focus zo snel mogelijk te liggen op de juiste toepassing van de vakdidactiek.

Taalcoördinator Michel van der Linden vertaalt de theorie achter de nieuwe methoden naar praktische hulpmiddelen voor de leerkrachten. Zo is er een leidraad voor interactief voorlezen en begrijpend luisteren: een handig overzicht met plaatjes en begrippen waarmee leerkrachten de strategieën kunnen toepassen. Van alle plannen die de school maakt, heeft Michel van der Linden verkorte versies gemaakt. Hij vertelt: 'Een handig naslagwerk is ons zogenaamde *Grote consolideerboek*, dat gebaseerd is op het boek *Met woorden in de weer*. Hierin hebben we overzichtelijk aangegeven voor welk onderdeel je welke werkvormen in kunt zetten en of activiteiten geschikt zijn voor een kleine of grote groep. Leerkrachten kunnen hier direct mee aan de slag.'

Analyseren en vertrouwen

Op basis van een nulmeting van de toetsresultaten in 2001 formuleert de Emmausschool streefdoelen voor de basisvaardigheden.

*‘We hebben veel
vertrouwen in onze
leerlingen. Ook
zij kunnen hoge
resultaten halen.’*

Michel van der Linden

Lange adem

‘Hoewel begrijpend lezen en woordenschat nog niet op het gewenste niveau liggen, zijn de resultaten al flink verbeterd. We hebben een lange adem nodig’, aldus Pim Geurts. ‘We stellen hoge streefdoelen en zien door monitoring dat onze inspanningen effect hebben, dus we weten waar we het voor doen. Dat positieve effect zorgt ervoor dat leerkrachten betrokken zijn bij de resultaten: ze hebben er immers zelf invloed op. Het motiveert om het beste uit jezelf te halen. Collegiale consultatie is bij ons gewoon en wordt regelmatig toegepast. Leerkrachten durven elkaar aan te spreken en feedback te vragen.’

Borging

Met het breed samengestelde onderwijsteam kiest de Emmausschool bewust voor organisatorische inbedding en structurele verankering van onderwijsverbetering. Om het optimale uit leerlingen te kunnen halen, voert de school bovendien een stevig beleid om de kennis en vaardigheden van de leerkrachten op een goed niveau te brengen.

Het mes van de integrale audits snijdt aan twee kanten: verbeteren én borgen. Voor tal van gewenste onderwijspraktijken heeft de Emmausschool een checklist, overzicht of protocol. Daardoor is het voor leerkrachten duidelijk wat er van hen verwacht wordt. Het door de directie gevoerde beleid geeft niet alleen richting, maar motiveert bovendien om naar resultaten te blijven kijken, van leerlingen én van leerkrachten.

Succesfactoren

- ✓ Breed samengesteld onderwijsteam
- ✓ Sterke directie die richting geeft
- ✓ Streefdoelen voor leerlingen én leerkrachten
- ✓ Resultaten structureel monitoren en analyseren
- ✓ Leerkrachtvaardigheden naar een hoger niveau
- ✓ Vertrouwen in leerlingen

*‘Hogere resultaten
van leerlingen
en leerkrachten
versterken elkaar
in een opwaartse
spiraal.’* Anke Langmuur

Uitgelicht

Directe instructie

Uit lesobservaties van de Inspectie van het Onderwijs blijkt dat ongeveer 1 op de 5 leerkrachten moeite heeft de leerstof duidelijk uit te leggen. Ervaren leerkrachten doen dit niet beter dan startende leerkrachten. Veel scholen kiezen voor het model van 'directe instructie'. Dit is een effectieve manier om (nieuwe) leerstof over te dragen. Het model bestaat uit zeven fasen:

- , ophalen van voorkennis,
- , benoemen van het lesdoel,
- , presentatie van de nieuwe leerstof,
- , begeleidde (in)oefening,
- , zelfstandige verwerking,
- , terugkoppeling/feedback,
- , periodieke terugblik,

Een belangrijke fase is het benoemen van het lesdoel. Hierdoor weten leerlingen wat ze gaan leren. In de terugkoppelingsfase reflecteert de leerkracht hierop. In een goede taalles worden vaak interactieve elementen aan het directe instructiemodel toegevoegd. Samen met de groep kan de leerkracht bijvoorbeeld nadenken over strategieën om lees- of spellingproblemen aan te pakken.

Meer informatie: Inspectie van het Onderwijs (2010). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2008/2009*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Effectieve schoolleiding

Op de Emmausschool verplicht de schoolleiding de leerkrachten zich voortdurend te verbeteren. Daarbij is veel aandacht voor algemene en specifieke leerkrachtvaardigheden en voor vakken. De school kenmerkt zich door een professionele schoolcultuur; de directie biedt leerkrachten voldoende professionele ruimte, maar spreekt hen tevens aan op hun verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het onderwijs en de resultaten van hun leerlingen. Daarnaast stuurt ze de professionele ontwikkeling van de personeelsleden actief, maar geeft leerkrachten ook een eigen verantwoordelijkheid.

Succesvolle schoolleiders zijn vooral gericht op goede leerlingresultaten door optimalisering van het primaire proces. Dit wordt 'onderwijskundig leiderschap' genoemd. Lang niet alle directeuren zijn onderwijskundig leider. Directeuren besteden hun tijd soms, al dan niet noodgedwongen, voor een groot deel aan zaken die niet direct gerelateerd zijn aan het primaire proces. Zwak leiderschap wordt vaak gezien als een van oorzaken van slecht presterende scholen.

Meer informatie: Inspectie van het Onderwijs (2010). *Zeer zwakke scholen in het basisonderwijs 2006-2010*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs

230 leerlingen
10 groepen
16 leerkrachten
Rooms-katholiek
Schoolgroep 2

De Zuidwester
Volendam

Hard werken loont

Jaap Molenaar - directeur
Annemarie Kras - intern begeleider

*begrijpend lezen • woordenschat • modeling •
professionalisering • borging*

*‘Je kunt het als school goed doen,
maar het kan altijd beter.’* Jaap Molenaar

Aanleiding

De Zuidwester is één van de negen katholieke basisscholen in Volendam. Al deze scholen vallen onder het bestuur van de Stichting Katholiek Onderwijs Volendam (SKOV). Dit bestuur is ‘Volendams’ ambitieus en houdt de kwaliteit van zijn scholen scherp in de gaten. De schoolprestaties van De Zuidwester zijn goed, maar uit een analyse van de toetsresultaten blijkt dat begrijpend lezen en woordenschat vergeleken met de andere vakgebieden achterblijven. De school start daarom in 2008 een leesverbetertraject.

100 procent Volendams

De leerlingenpopulatie van De Zuidwester is vrijwel 100 procent Volendams. Het zijn veelal kinderen van ondernemers, harde werkers die de laatste decennia flinke stappen op de maatschappelijke ladder gemaakt hebben.

Hard werken loont, zo is de opvatting in Volendam. Dat geldt voor ondernemen en ook voor leren. Hard werken aan goede schoolprestaties vergroot je kans op een succesvolle toekomst.

Punt van aandacht voor de school is het Volendamse dialect. Intern begeleider Annemarie Kras: ‘Volendammers hebben niet veel woorden nodig. Eén woord heeft tien betekenissen. En het zijn geen praters. Vanaf groep 3 is het regel dat er alleen standaard-Nederlands gesproken wordt. Maar we maken er geen halszaak van.’ Directeur Jaap Molenaar: ‘Sommige kinderen praten helemaal niet. Dan zijn we al blij dát ze iets zeggen.’

Interventies

De Zuidwester besteedde altijd al veel aandacht aan technisch lezen. De hoge AVI-scores laten dat zien. In het kader van het leesverbetertraject volgt het team scholing bij het CPS. Jaap Molenaar: 'Het CPS was helder in zijn advies: let naast technisch lezen ook op begrijpend lezen en woordenschat.'

Interventies die voortvloeien uit het leesverbetertraject zijn:

- ,intensivering woordenschatdidactiek,
- ,leesstrategieën voor begrijpend lezen,
- ,introductie van *modeling*
- ,scholing van alle leerkrachten,

Veel meer woorden...

Annemarie Kras: 'We zijn begonnen met het afnemen van woordenschattoetsen. In groep 3 bleek het niet zo best gesteld met de woordenschat.'

We werken nu vanaf groep 4 met zelfgemaakte woordenlijsten. Bij de selectie hanteren we criteria als frequentie en nut. We gebruiken de woorden uit *Zin in Taal* en *Ondersteboven van Lezen*. De woordenlijsten geven we ook mee naar huis als huiswerk. Na twee weken toetsen we de woordkennis.' In de groepen 1, 2 en 3 komen de woorden voort uit de thema's van *Schatkist* en *Veilig Leren Lezen*. In deze groepen is er geen huiswerk, maar is tijdens de lessen veel aandacht voor woordenschatuitbreiding via onder meer de thema- of verteltafel, het woordweb en de woordmuur.

Leesstrategieën en *modeling*

'In groep 3 zijn we naast *Veilig leren lezen* ook met begrijpend lezen aan de slag gegaan,' vertelt Annemarie Kras.

'Dat deden we al, maar het advies van CPS heeft dit verder aangescherpt.' In groep 1 tot en met 4 is veel aandacht voor luisterend lezen met behulp van begrijpend lezen-pictogrammen.

'Het CPS was helder: let ook op begrijpend lezen en woordenschat!' Jaap Molenaar

In de groepen 3 tot en met 8 begint elke schooldag met stillezen, meestal gevolgd door begrijpend lezen.

De Zuidwester heeft recent een nieuwe leesmethode ingevoerd: *Ondersteboven van lezen*. Dit is een methode voor technisch en begrijpend lezen en volgt een strak programma voor de leerling én de leerkracht. Jaap Molenaar: 'Er is weinig ruimte voor *laissez faire*. Zo'n strakke, taakgerichte methode past bij onze manier van werken. Samen met het CPS hebben we de belangrijkste leesstrategieën geselecteerd. Die staan altijd centraal.' De leerlingen leren vijf hoofdstrategieën:

- ,voorspellen,
- ,ophelderend van onduidelijkheden,
- ,vragen stellen,
- ,samenvatten,
- ,relaties en verwijswaarden,

De Zuidwester kiest daarnaast voor *Nieuwsbegrip*, dat dezelfde vijf hoofdstrategieën hanteert. In de bovenbouw wordt veel met *modeling* gewerkt. Meester Klaas Tuijp: 'Hoe kun je een tekst het beste aanpakken? Dat vinden leerlingen best lastig. Met *modeling*, het zelf hardop voordoen, maak je dat expliciet.'

Intensieve instructie

Werken met de nieuwe taalmethoden is intensief. Er is meer tijd voor taal en lezen ingeroosterd dan gemiddeld. In groep 3 wordt gewerkt met verlengde, intensieve leesinstructie in de kleine kring voor zwakkere leerlingen.

Structurele inzet van een remedial teacher zorgt voor 'meer handen in de klas' en maakt differentiatie mogelijk. Juf Corrie Veerman: 'De zwakste leerlingen neem je iedere dag apart. Want pas als je veel herhaalt, gaat het werken.'

Schoolregels

Op de Zuidwester heerst een gestructureerd schoolklimaat. Jaap Molenaar: 'We hebben hier een bel. Als die gaat, beginnen we. Als je pauzes uit laat lopen, kost dat zo een uur per week.' Naast de bel zijn er zandlopers, tijdschema's op digiborden en schema's voor huiswerk. 'Het is hier klip en klaar wat is toegestaan en wat niet. We hebben gezamenlijk groepsregels geformuleerd. Voor de leerlingen is het vanzelfsprekend: daar houden we ons aan.' Meerdere malen per week krijgen de leerlingen huiswerk mee. Ook ouders hebben daarin een verantwoordelijkheid.

Impact op team

Het werken met de nieuwe taalmethoden is ook voor de leerkrachten intensief: 'De methoden moeten volledig doorgewerkt worden.' Waar op andere scholen nog wel eens over 'methodedruk' geklaagd wordt, stelt de directeur: 'Volendammers zijn heel prestatiegericht, het zijn harde werkers. Ook ons bestuur vindt prestaties heel belangrijk. Het betekent wel dat er de laatste jaren minder tijd is voor extra activiteiten. De room is er wel een beetje af.'

‘Pas als je steeds herhaalt, gaat het werken.’ *Corrie Veerman, leerkracht*

Het hele team is getraind en begeleid. Er is veel aandacht besteed aan *modeling* bij begrijpend lezen. Jaap Molenaar: ‘Omdat je er met uitleg hierover alleen niet bent, heb ik het CPS ingeschakeld om klassenconsultaties te doen. Begeleiders komen regelmatig in de klas kijken hoe het met het begrijpend leesonderwijs gaat, met *modeling* in het bijzonder. Die hulp van buiten geeft ons net dat extra duwtje in de rug.’

Bij een aantal leerkrachten bestond aanvankelijk aarzeling over het leesverbetertraject. Jaap Molenaar: ‘De leerkrachten vonden dat ze het prima deden. De resultaten waren toch goed? Waarom zou je dan aan nascholing doen?’ Inmiddels is het hele team overstap en ze zien effect. Ze werken nu ook met intercollegiale consultatie. ‘Ze leren het meest van elkaar.’

Leiderschap

En Jaap Molenaar zelf? ‘Ik weet wat er speelt op school. Ik heb de scholing van de leerkrachten ook gevolgd. Als directeur moet je voeling houden met de praktijk van het onderwijs. Ik sta een dag per week voor een groep. En iemand van de schoolbegeleidingsdienst praat me vier keer per jaar bij over actuele onderwijsontwikkelingen. Je wordt overspoeld met nieuwe ideeën. Wat doe je wel en wat niet? Die gesprekken helpen mij keuzes te maken.’

Resultaten

Het leesverbetertraject is ongeveer twee jaar geleden ingezet. In de toetsresultaten van woordenschat is nog niet direct een effect zichtbaar, maar dat komt ook doordat de resultaten al behoorlijk hoog lagen. Meester Klaas Tuijp: 'Een dergelijke verandering heeft tijd nodig. Het is ook een kwestie van ervaring opdoen. Welke woorden horen bijvoorbeeld echt thuis op de woordenschatlijst? Het CPS geeft aan dat bij woordenschat de meetbare resultaten meestal pas na twee tot drie jaar te verwachten zijn.'

Borging

'Het kan altijd beter.' Dat typeert de instelling van De Zuidwester. De directeur laat zichzelf en zijn team structureel inspireren en bijscholen. Daarnaast besteedt hij veel aandacht aan de borging van ingezette verbeteringen: 'Onderwijsvernieuwingen invoeren lukt wel. Veel moeilijker is het om ze te continueren.' Met een digitaal kwaliteitshandboek dat hij samen met de schoolbegeleidingsdienst heeft opgezet,

probeert hij de kwaliteitsborging te garanderen. 'Hierin staat alles wat we met elkaar hebben afgesproken. We evalueren het regelmatig en passen het aan.' Jaap Molenaar zet de veranderthema's op de agenda van de bouw- en teamvergaderingen en neemt ze mee in de voortgangsgesprekken met de leerkrachten. Hij besluit: 'Het is echt niet zo bijzonder wat we doen. Maar wat je doet, moet je gewoon goed doen.'

Succesfactoren

- √ Prestatiecultuur, sterk opbrengstgericht
- √ Maximale effectieve taalleertijd
- √ Structuur, regels en routines
- √ Schoolklimaat gericht op professionaliseren
- √ Kwaliteitszorg en borging

*‘Onderwijs-
vernieuwingen
invoeren lukt wel.
Veel moeilijker is
het om ze te
continueren.’*

Jaap Molenaar

Uitgelicht

Modeling

Bij *modeling* doet de leerkracht het gewenste gedrag voor, bijvoorbeeld hardop voordenen bij strategisch taalonderwijs. Zeker bij begrijpend lezen is *modeling* een belangrijk instructieprincipe. Het gaat erom dat de leerkracht de denkstappen die verricht moeten worden om een tekst te begrijpen, hardop verwoordt. Hij doet voor hoe hij strategieën als voorspellen, vragen stellen, visualiseren en samenvatten toepast. Gaandeweg nemen de leerlingen de hardop gedemonstreerde strategieën over. Behalve bij begrijpend lezen kan *modeling* toegepast worden bij andere taalvaardigheden waar strategieën gebruikt worden, zoals bij woordenschat. De leerkracht kan hardop voordenkend demonstreren hoe hij achter de betekenis van een woord komt: via de context, via woordanalyse, via illustraties of via het woordenboek.

Meer informatie: Förrer, M. en K. van de Mortel (2010). *Lezen...denken...begrijpen! Handboek begrijpend lezen in het basisonderwijs*. Amersfoort: CPS.
K. Vernooij (2007). *Effectief leesonderwijs nader bekeken. Technisch Lezen, Woordenschat en Leesstrategieën. In samenhang*. Utrecht: PO-raad.

Dialect

Op veel scholen zitten leerlingen die thuis dialect spreken. Wie thuis dialect spreekt, heeft niet per se een taalachterstand; er is geen direct verband. De sociaal-economische achtergrond, het verschil tussen thuistaal en schooltaal en ook de verwachtingen van de leerkracht kunnen in combinatie met dialect taalachterstand veroorzaken.

Uit onderzoek blijkt dat kinderen uit lagere sociaal-economische milieus vaker een taalachterstand hebben dan kinderen uit hogere milieus. Een belangrijke verklaring is het verschil tussen thuistaal en schooltaal. Het taalgebruik in de lagere sociale milieus sluit vaak minder goed aan bij de schooltaal.

Schooltaal verschilt van thuistaal in bijvoorbeeld de onderwerpen en de bedoeling van het taalgebruik. Verder doet schooltaal een groter beroep op de kennis van de wereld en op 'diepe' woordbetekenissen. Ook worden lange en complexere zinnen gebruikt en begrippen die in de thuistaal niet gangbaar zijn. Leerlingen die thuis dialect spreken moeten dus niet alleen de schooltaal leren, maar ook nog het standaard-Nederlands.

Meer informatie: Taalunieversum:
www.taalunieversum.org

250 leerlingen
11 groepen
22 leerkrachten
Rooms-katholiek
Schoolgroep 2

De Ommelander
Arnhem

De gewone dingen goed doen

Peter Oudejans - schoolleider
Irma Peters - intern begeleider en leerkracht met managementtaken

*begrijpend lezen · invoeren nieuwe methode ·
opbrengstgericht werken · afstemming*

‘Een methode moet je durven gebruiken; alles eruit halen wat erin zit.’ Irma Peters

Aanleiding

De wijk Vredenburg in Arnhem-Zuid is in de jaren zeventig gebouwd. De Ommelander vestigde zich als één van de twee basisscholen. De meeste leerlingen komen uit gezinnen met ouders van overwegend Nederlandse afkomst. Maar er zijn ook kinderen die niet of nauwelijks Nederlands spreken.

Uit de toon

‘In 2006 was begrijpend lezen ons slechtste onderdeel. Voor alle andere vakken haalden leerlingen hogere scores,’ vertelt Irma Peters, intern begeleider en lid van het managementteam van De Ommelander. ‘De methode die we gebruikten voldeed gewoon niet meer. Die ging uit van een specifieke aanpak die bij ons niet meer zo aansloeg en eigenlijk alleen klassikaal te geven was.’

Peter Oudejans, schoolleider van De Ommelander, gaat samen met Irma Peters op zoek naar een nieuwe methode voor begrijpend lezen, maar niet voordat het team gezamenlijk criteria heeft opgesteld waaraan deze moet voldoen.

Peter Oudejans: ‘We wilden bijvoorbeeld meer aandacht voor het aanleren van leesstrategieën, woordenschat en onderling samenwerken en zochten meer mogelijkheden om te differentiëren.’

Deze criteria zijn gebruikt om twee zichtzendingen van methoden uitgebreider te bekijken. Samen met een externe begeleider stelt Irma Peters een kijkwijzer op, om in de groepen 4 tot en met 8 een cyclus van lessen uit te proberen.

Interventies

‘We hebben veel aandacht besteed aan de keuze voor en implementatie van de nieuwe methode,’ geeft Irma Peters aan. De school laat zich voorlichten en adviseren, loopt alle criteria zorgvuldig na en geeft proeflessen aan de leerlingen. De uiteindelijke keuze valt op *Goed Gelezen*. Samen met de externe begeleider en de uitgever leert het team de methode door en door kennen en gebruiken. De intern begeleider legt klassenbezoeken af en het team bespreekt regelmatig of de specifieke kenmerken van de methode in de lespraktijk tot hun recht komen.

Anders lesgeven

De verandering van methode betekent voor de leerkrachten een andere manier van lesgeven. De leerkrachten leren coöperatieve werkvormen toe te passen

en lessen interactiever te maken. Bij begrijpend lezen houden ze nu meer rekening met niveauverschillen tussen leerlingen. Irma Peters: ‘Zwakke lezers krijgen nu voorinstructie voorafgaand aan de les. Daarbij gaat het vooral om woordenschat en leesstrategieën. De instructie aan de hele klas is ook gedifferentieerd: er zijn kinderen die met een korte instructie prima samen aan de slag kunnen en er zijn kinderen die uitgebreidere instructie nodig hebben.’ De verwerking van de boekles gebeurt zelfstandig (individueel, in tweetallen of in groepjes) en de zwakke lezers maken de opdrachten onder begeleiding van de leerkracht. Tijdens de bakles, eigenlijk bedoeld om helemaal zelfstandig te werken, ondersteunt de leerkracht de zwakke lezers.

‘We hebben veel aandacht besteed aan de keuze voor de nieuwe methode.’ Irma Peters

Elk kind een uitdaging

‘We geven elk kind een uitdaging,’ zegt Ronny ten Brinke, leerkracht van groep 6. ‘Zwakkere leerlingen krijgen een voorinstructie en een langere introductie dan de rest van de groep. Ik laat ze daarna vaak samenwerken en zet afwisselend kinderen met gelijk en verschillend niveau bij elkaar. Sommige leerlingen krijgen extra aandacht van onze remedial teacher.’ Sterkere leerlingen krijgen ook extra stimulansen. Als zij na de korte instructie hun werk af hebben, liggen extra opdrachten klaar die bij de methode horen. Dit zijn bijvoorbeeld meervoudige intelligentieopdrachten, waarbij leerlingen hun kennis moeten toepassen bij het zoeken naar informatie op internet of bij het maken van een gedicht of lied.

Vaardigheidsgroei

De Ommelander gaat nog een stap verder: ‘We doen tegenwoordig meer met de scores voor begrijpend lezen. We richten ons niet alleen op de leerlingen met lage scores, maar op alle leerlingen. Een leerling die een A scoort, kan soms nog veel beter, terwijl een leerling die een D scoort wellicht al een grote ontwikkeling heeft doorgemaakt. We bespreken daarom de specifieke vaardigheidsgroei per leerling. De gegevens hiervoor halen we uit het leerlingvolgsysteem van Cito en de methodetoetsen.’

Als de ontwikkeling van een leerling bij begrijpend lezen terugvalt, gaat Irma Peters aan de slag om uit te zoeken waar dat aan ligt. Hoewel de analyse van problemen bij begrijpend lezen niet altijd eenvoudig is, probeert ze hier toch meer grip op te krijgen. Ze bekijkt de ontwikkeling van het kind in zijn geheel en de taalontwikkeling in het bijzonder. Ze maakt analyses van de methodegebonden toetsen, kijkt naar de technische leesvaardigheid, naar woordenschat, naar problemen bij andere taalonderdelen en naar de leerstijl van een kind. De uitkomsten bespreekt ze met de leerkracht.

Op basis van de analyse en het gesprek met de leerkracht komt Irma Peters tot conclusies en kan een gerichte aanpak worden opgesteld. ‘Als we zien dat een geringe woordenschat de oorzaak is, zetten we daar extra op in. We hebben een leerling die een tijd in het buitenland heeft gewoond en bij haar heeft deze aanpak goed gewerkt.’ De extra aandacht kan ook uitgaan naar technisch lezen, het toepassen van leesstrategieën of het herkennen van de structuur van een tekst.

Resultaten

De leerkrachten van groep 4 tot en met 8 werken inmiddels allemaal met dezelfde methode en passen die op dezelfde manier toe. Alle mogelijkheden die de methode biedt, worden benut.

*‘Kijken naar de
vaardigheidsgroei van
leerlingen was echt
een eye opener voor
ons.’* Ronny ten Brinke, leerkracht

De leerlingen kennen de opbouw van de lessen en weten ook op welke manier iedereen speciale aandacht krijgt. ‘Meester Ronny helpt ons heel goed van te voren,’ vertelt Chloé (9 jaar). ‘Eerst kijken we waar de tekst over gaat, dan gaan we de vragen bespreken, dan moeilijke woorden bespreken. Sommige kinderen nemen een schriftje met vragen mee naar huis.’

Van slechtste naar beste

Was begrijpend lezen in 2006 het slechtste onderdeel op De Ommelander, in 2010 is dat omgedraaid: voor begrijpend lezen halen leerlingen nu de beste scores. De goede resultaten zijn terug te zien op school- en groepsniveau. De school heeft ook de indruk dat leerlingen veel beter betrokken zijn bij de lessen; ze vinden begrijpend lezen weer leuk.

Borging

Al tijdens de implementatie van de nieuwe methode leggen Peter Oudejans, Irma Peters en de externe begeleider alle afspraken over het gebruik van de methode (frequentie, tijd, opbouw lessen, instructiemodel, differentiatie, criteria voor keuze niveaukaart) vast in een protocol voor begrijpend lezen. Zij evalueren het eerste schooljaar mede op basis van deze afsprakenlijst.

Afspraken levend houden

Gaandeweg is voor begrijpend lezen een goede doorgaande lijn en een duidelijke aanpak ontstaan. Elk schooljaar vindt tussen leerkrachten een overdracht per leerling plaats, waarin zowel het niveau van de leerling als de vaardigheidsgroei ter sprake komen. Nieuwe afspraken komen op de afsprakenlijst terecht. In het teamoverleg toetsen leerkrachten of zij nog altijd volgens plan werken, of de afspraken nagekomen worden en wat er nog moet gebeuren. Peter Oudejans en Irma Peters ondersteunen en faciliteren hen daarbij.

Als intern begeleider signaleert Irma Peters verbeter- en knelpunten en geeft de leerkrachten feedback op hun handelen. Peter Oudejans neemt als schoolleider de gemaakte afspraken mee in de gesprekken met de leerkrachten. 'Onze manier van werken kan alleen als de basis goed is', stelt Irma Peters. 'Een veilige en prettige leeromgeving voor de kinderen, een goede relatie met de ouders en een betrokken en professioneel team zijn voorwaarden voor succes.'

Succesfactoren

- ✓ De methode volledig gebruiken
- ✓ Kijken naar vaardigheidsgroei per kind en differentiëren
- ✓ De oorzaak van eventuele uitval achterhalen
- ✓ Een veilige leeromgeving creëren
- ✓ Afspraken levend houden

*‘Wij ondersteunen
de leerkracht, net
zoals de leerkracht
de leerling
ondersteunt.’*

Peter Oudejans

Bekijk ook het filmpje op
www.onderwijsinspectie.nl

Uitgelicht

Borging

De Ommelander legt afspraken over het gebruik van de methode voor begrijpend lezen vast in een protocol. Met behulp hiervan gaat de directie jaarlijks na of de methode nog gebruikt wordt zoals bedoeld. Zodoende 'borgt' de school de kwaliteit, die na de implementatie bereikt is.

Borging vormt een belangrijk onderdeel van de kwaliteitszorgcyclus. De Inspectie van het Onderwijs beoordeelt of scholen de kwaliteit van het onderwijsleerproces borgen. Daarbij kijkt ze of de school afspraken en procedures op een concrete en controleerbare manier heeft vastgelegd, of de school systematisch nagaat of iedereen overeenkomstig de afspraken handelt en of vastgelegd is op welke wijze borgingsactiviteiten plaatsvinden. Ruim 20 procent van de scholen blijkt dit in onvoldoende mate te doen.

Meer informatie: Inspectie van het Onderwijs (2009). *Toezichtkader 2009. Primair onderwijs – voortgezet onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
Inspectie van het Onderwijs (2010). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2008/2009*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Analyseren van de hulpvraag

Als de resultaten op de toetsen voor begrijpend lezen tegenvallen, probeert de intern begeleider van De Ommelander voor iedere leerling die het betreft te achterhalen wat hier de aard en oorzaak van zijn. Tijdens kwaliteitsonderzoeken beoordeelt de inspectie of scholen in geval van gesignaleerde achterstanden de toets- en observatiegegevens van leerlingen in voldoende mate analyseren en dit vertalen in passende zorg. Op 30 procent van de scholen lukt dit nog niet in voldoende mate. Inspecteurs constateren nog regelmatig dat leerkrachten louter op basis van toetsen (veelal Cito-leerlingvolgsysteem) handelingsplannen schrijven, zonder aanvullend onderzoek te doen, bijvoorbeeld in de vorm van een diagnostische toets en/of een diagnostisch gesprek. Bij begrijpend lezen is het zinvol om te achterhalen of een of meer deelvaardigheden extra aandacht behoeven. Heeft de leerling nog moeite met technisch lezen, is er sprake van een beperkte woordenschat, ontbreekt noodzakelijke achtergrondkennis, of zijn de leesstrategieën onvoldoende geautomatiseerd?

Meer informatie: Förrer, M. en K. van de Mortel (2010). *Lezen...denken...begrijpen! Handboek begrijpend lezen in het basisonderwijs*. Amersfoort: CPS.
Inspectie van het Onderwijs (2010). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2008/2009*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Colofon

Dit is een uitgave van
Inspectie van het Onderwijs
Postbus 2730 | 3500 GS Utrecht
www.onderwijsinspectie.nl

Publicatie

2010-45 | €8,00
ISBN: 978-90-8503-234-2
Postbus 51-nummer: 22DW2010B248
januari 2011

Bestellen

Exemplaren van deze publicatie zijn te bestellen bij
Postbus 51: bel 0800-8051 (gratis) of kijk op
www.rijksoverheid.nl. Medewerkers zijn op
werkdagen telefonisch bereikbaar van 08.00 tot
20.00 uur.

Met dank aan

De Biëncorf, Oosterhout
De Dam, Lemmer
De Driesprong, Nieuwlande
De Ommelander, Arnhem
De Regenboog, Hellevoetsluis
De Zuidwester, Volendam
El Habib, Maastricht
Emmausschool, Rotterdam
Jan Ligthartschool, Veldhoven
Lukasschool, Utrecht

Vormgeving, tekst en fotografie

Mediamaal, Utrecht

Een omslag, een verandering.
Het kan. Een sprong, van zwak
naar sterk, van goed naar beter.
Scholen doen het. Leerlingen
kunnen het. Kijk maar.
Lees maar.